

Kürt Sorununun Uluslar arası Boyutu ve Türkiye

Cilt I

Sevr-Lozan Sürecinden 1950'lere

Nobel Yayın Dağıtım

1. Baskı - 2004

203 Sayfa

Yrd. Doç. Dr. Erol Kurubaş

Yrd. Doç. Dr. Erol Kurubaş, 1971, Sinop doğumlu. Lisansını 1993'te Gazi Üniversitesi İİBF Uluslar arası İlişkiler Bölümünde, yüksek lisansını 1996'da ve doktorasını 2000'de Ankara Üniversitesi SBE Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalında tamamladı. Halen Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Uluslar arası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

ARKA KAPAK

Elinizdeki kitap Kürt sorununun ilk kez uluslararası gündeme girdiği süreci belgelerin ve bilimsel değerlendirmelerini ışığında irdelenmektedir. Kitapta başlıca şu sorulara cevap aranmaktadır. Yabancı devletlerin Kürtlerle ilgilenmesi ne zaman ve nasıl başladı? 1. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'ya yeni düzen veren İngilizler gerçekten bir Kürt devleti kurmayı düşündüler mi? Bu konuda çaba harcayan ve "Kürt Lawrence'i" olarak tanınan Binbaşı Noel kimdi, neler yapmıştı? Sevr'de nasıl bir "Kürdistan" planladı? Bu süreçte Kürtler ne istediler, neler yaptılar? İngilizler "Kürdistan" planından neden vazgeçtiler? Kürtler uluslar arası gündemde kalabilmek için neler yaptılar? Kürt isyanlarında yabancı devletlerin parmağı var mıydı? Musul'u kaybetmemize Kürt isyanlarının etkisi oldu mu? Kürt sorunu neden uluslararası gündemden düştü?

ÖNSÖZ

Böylesine hassas bir alanda duygulara değil akla önem verilmelidir. Bunu yapabilecek olan da büyük oranda üniversiteler ve bilim adamlarıdır. Fakat uzun süredir ülkenin en önemli sorunlarından biri ve birçok sorunun da kaynağı olan Kürt sorununun hala akademik çevrelerce yeterli ölçüde ele alındığı söylenemez.

Bilgiyi politikaya dönüştürecek karar alıcıların işleri zorlaştıran ve muhtemelen onlar da gereksinim duydukları bilgileri yabancı ya da ideolojik kaynaklardan edinmek zorunda kalırlar. Bu ise yanlış politikaların uygulanmasına ve sorunun içinden çıkılmaz bir hal alarak sürekli ülke çıkarları aleyhine kullanılmasına yol açar.

GİRİŞ

Kürtlerin Osmanlı egemenliğine girmeleri Osmanlı ve Safevi orduları arasında yaşanan Çaldıran Savaşı (1514) sırasında gerçekleşti. Savaş sonrasında İdris-i Bitlisi ile Yavuz Sultan Selim arasında 23 yerel Kürt beyliği arasında özerkliği esas alan bir anlaşma imzalandı. Böylece Kürtler, yüzyıllar boyunca aşiret yapılanması temelinde Osmanlılık kimliğine bağlandılar.

19. Yüzyılın ilk yarısında Sultan II. Mahmut'un merkezîyetçi reformları feodal ayrıcalıkları zedelenen Kürt aşiret reislerini bu yönde hak arayışına iterken, özellikle aynı yüzyılın ikinci

yarısında Balkanlarda yaşanan kopmalar ve Rus ve İngilizlerce desteklenen Ermenilerin bazı hak taleplerinde bulunmaya başlamaları, bölgedeki Kürt aşiret reislerini ulusal nitelikli sayılabilecek bir takım arayışlar içine itti. Fakat bu yöndeki çabalar toplumsal bir temele oturtulamadığı ve istenen dış destek de sağlanamadığı için başarısız kaldı. Zaten dışa kapalı, aşiret temelli bir tarım toplumunda aşiret reislerince ulusçu nitelikte bir hareket başlatmak neredeyse imkansızdı. Bununla birlikte Kürt beyleri çeşitli defalar aşiretler arası çekişmeler, askerlik ve vergi sorunları gibi nedenlerle Osmanlı'ya karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmalar Avrupa'da gelişen ulusal uyanışlardan bir ölçüde etkilense de aşiret bağlarını aşamadı ve hiçbir zaman ulusal içerik kazanamadı.

Aynı yüzyıl içinde emperyalist politikalar izleyen ve Osmanlı üzerinde rekabet halinde olan büyük devletler, özellikle İngiltere ve Rusya, imparatorluk içindeki bazı etnik ve dinsel grupları dış politikalarının bir aracı olarak kullanmaya, bu amaçla onlarla yakından ilgilenmeye başladılar. ... Bu çerçevede Kürtler, bir yandan Hindistan bağlantısını güçlendirmek için Doğu Anadolu topraklarıyla yakından ilgilenen İngiltere'ye, öte yandan İngiltere ile rekabet içinde olan ve güneye inmeye çabalayan Rusya'yla ilişki kurdular.

Birinci Dünya Savaşının sona ermesiyle başlayan gelişmelerle Kürt sorunu, ilk kez uluslararası boyut kazandı. Ama bunda asıl pay sahibi Kürtler değil, İngilizlerdi. Osmanlı mirasının paylaşılması çabaları çerçevesinde özellikle İngilizler, hem Musul vilayetine egemen olma ve istikrarlı bir düzen kurma, hem de Anadolu'nun işgaline karşı gelen Kemalist hareketi zayıflatma amacıyla Kürtlerle temasa geçti. ... Nitekim mütareke yıllarında yaşanan gelişmeler ve Sevr Antlaşmasında "Kürdistan" kurma planına yer verilmesi kısa süreli de olsa Kürt sorununun uluslar arası platformlarda tartışılmasına neden oldu.

Sevr'in yerini Lozan aldı ve Kürdistan planı da rafa kaldırıldı. Bu durum, İngiltere'nin Kürtlerle ilgilenmesinin bir nedeninin Türk egemenliğinin zayıflatılması olduğunu açıkça gösterdi. Yoksa o yıllarda bile bağımsız bir Kürt devleti kurulması yönünde bir siyasi irade mevcut değildi. Amaç yeni kurulacak Türk devletinin Ortadoğu'daki İngiliz ve kısmen de Fransız çıkarlarını tehdit etmeyecek bir tutum içine sokulmasıydı. Bu ise pratikte Türk egemenliğinin Musul petrol sahasından uzak tutulması anlamına gelmekteydi. Kürtler bunun için kullanılabilecek iyi bir dış politika aracıydı. ... İngilizler bu amaçlarına ulaştıkları oranda Kürtlerle ilişkilerini de azalttılar. Lozan'la bağımsız Türk devletinin kurulması sonucu, Kürt devletini rafa kaldıran İngilizler, Musul'u Türk egemenliğinden kurtardıkları Aralık 1925 tarihinden itibaren de Kürtleri unuttular.

Bundan sonra yeni örgütler kurarak diplomatik yoldan yapamadıklarını ayaklanmalar çıkartma yoluyla yapmaya çalışan Kürt hareketi bunda da başarısız oldu. Çünkü artık Ortadoğu'da yeni düzen kurulmuş, statüko oluşmuştu. O nedenle de asilerin dışarıdan destek almaları neredeyse imkansızdı. Ayrıca 1926'dan sonra Türkiye'nin hem Irak ve Suriye mandaterleri olan Batılı ülkelerle, hem de SSCB ile arası iyiydi. Hatta sınırların güvenliği ve içişlere karışmama konusunda bu ülkeler arasında tam bir anlayış birliği vardı. Bu durumda uluslararası toplumun Kürt hareketine ilgi göstermesi beklenemezdi.

Dolayısıyla 1925'ten sonraki Kürt ayaklanmaları hiçbir biçimde yabancı devletlerin dikkatini çekmedi ve sorunu uluslararasılaştırmaya yetmedi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu kadar önemli etnik azınlık sorunları yaşanmadığı için, geniş çaplı sınır düzenlemeleri yapılması düşünülmeydi. Ortadoğu'da büyük oranda (İsrail istisna oldu) önceki sınırlar korundu.

Böylece Kürt sorunu 1925'ten 1938'e kadar uluslar arası düzeyde, 1938'den 1950 sonlarına değin de hem uluslar arası, hem de ulusal düzeyde etkinliğini ve önemini yitirdi. Ama her şeye rağmen bu süreçte ortaya çıkan Kürt önderler ne kadar başarısız olsalar da, hem sorunun uluslar arası gündeme girmesinde rol oynayarak uluslararası deneyim kazanmış, hem de artık ortadan kaldırılması güç bir hareket başlatmış oldular.

Çalışmanın metodolojisine ilişkin son söylenmesi gereken de Kürt sorununun burada bütün yönleriyle ele alınmadığıdır. ... İlk sınırlandırma coğrafyaya ilişkindir. ... Bu çalışma esas olarak Türkiye'deki Kürt sorunu incelemiştir.

İkinci sınırlandırma, konunun niteliğine ilişkindir. Bu çalışmada Kürt sorununun sadece uluslararası boyutu ele alınmıştır. ... Bu yaklaşım, tabii ki sorunun sadece uluslararası boyutu olduğu iddiasına dayanmaz.

Üçüncü sınırlandırma ise zamanla ilgilidir. ... Çalışmada temel olarak Sevr-Lozan süreci esas alınsa da, 1918 öncesi dönem bütünüyle göz ardı edilmemiştir. ... Çalışmanın 1958 yılıyla sınırlandırılmasının da nedenleri vardır. 1958 sonrası, özellikle Irak'taki Kürt hareketinin yeniden ivme kazandığı ve adlarını dünyaya duyurmaya başladığı yıllardır. ... 1958 sonrası dönem, Kürt sorununun ikinci kez uluslar arası boyut kazandığı 1990'lı yıllarla birlikte ele alınması gereken bir dönemdir. Bu ise, çalışmanın ikinci cildinin konusudur.

Birinci Bölüm

KÜRT SORUNUNUN ULUSLAR ARASI BOYUT KAZANMASINA ZEMİN HAZIRLAYAN TARIHSEL ARKAPLAN

I. 19. YÜZYILDA YABANCI DEVLETLERİN KÜRTLERLE İLİŞKİLERİ VE KÜRT İSYANLARI

A. İlk Temaslar

Kürtler, 16. Yüzyıldan başlayarak 19. Yüzyılda doruk noktasına ulaşan bir biçimde Osmanlı devleti ile İran Safevi devleti arasındaki çekişmelerin önemli bir malzemesi oldular. Özellikle 18. yüzyılın sonlarında başlayarak "Kürdistan", bu iki devlet arasında mücadele alanına dönüştü. (Bu terim günümüzde siyaset yüklü bir hal almıştır. Halbuki Osmanlı'nın son dönemine –İttihat ve Terakki dönemi - ve özellikle de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına değin geçen zaman dilimi içinde bu terim, bir coğrafyayı ifade etmiş ve Osmanlı resmi makamları tarafından kullanılmıştır. ... 19. Yüzyıla gelindiğinde bu mücadeleye önce İngilizler, hemen ardından Ruslar, Amerikalılar, Fransızlar ve hatta İsveçli misyonerler katıldı.

Öncelikle, stratejik bir öneme sahip olan bu topraklar, İran ve Osmanlı İmparatorluğunun arasında bulunuyor ve gelecek için İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesine olanak tanıyordu.

İngilizler 1806'da Doğu Hindistan Şirketinin bir şubesini Bağdat'ta açtıktan sonra bu çalışmalarını daha da artırdılar. ... Kumandan McDonald Keyner, şirket adına birçok kez Anadolu'ya, özellikle Kürdistan ve Ermenistan'a geziler yaptı.

1830 yılına gelindiğinde Kürdistan toprakları İngiltere için özellikle Hindistan'a ulaşım açısından büyük bir önem taşımaya başladı.

1856'da Paris Antlaşmasının imzalanmasının ardından. İngilizler Hindistan'ı İngiltere'ye bağlayacak bir demiryolu planı üzerinde çalışmaya başladılar. Hindistan'da daha önce çalışmalarda bulunan Cissini, bu işle görevlendirildi. Demiryolu Anadolu, Suriye, Kürdistan ve İran'dan Hindistan'a geçecekti, ama Suriye için içine girince Fransa buna karşı çıktı ve plan rafa kaldırıldı.

İngilizlerin ardından bölgeye Amerikalı misyonerler geldi. ... Amerikalılar bölgede 64 ilkokul, 44 orta dereceli okul açmıştı. Fakat bu misyonerlerin asıl temas içinde oldukları Nasturilerle öteki Hıristiyan gruplardı. Özellikle 1878 tarihli Berlin Antlaşmasıyla Ermeni sorununun uluslararası boyut kazanması, misyonerlerin işini kolaylaştırdı. Kürtler ise misyonerlerin varlığından hiç hoşnut değillerdi.

1828-29 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus savaşında ise Kürt aşiretlerinden ikisi Osmanlı Devletine karşı Rusya'nın yanında savaştı. Revanduz, Botan ve Hakkari Kürt beyleri ise savaşa katılmaktan kaçındılar. Bütün bu gelişmelerin ardından Rusya'da çok yoğun biçimde Kürt politikası oluşturma çalışmaları başlatıldı.

19. Yüzyıl, Kürtlerin yabancı devletlerle ilk tanıştığı yıllar olmasının yanı sıra, yaşadıkları bölgelerin emperyalist politikalara alet edilmeye başlandığı bir dönem de olmuştur.

B. "Kürt Bey" isyanları Sırasında Yabancı Devletlerin Tutumu

19. Yüzyılda Kürtler, özellikle Osmanlı Devletinin reform çabaları çerçevesinde gerçekleştirdiği bir takım sosyal ve ekonomik uygulamalarından dolayı feodal beylerin önderliğinde ayaklandılar. Bunlar daha çok devletin merkezileştirme çabalarına karşı, Kürt aşiret reislerinin birer tepkisinden öte bir anlam taşımıyordu.

1842'de meydana gelen Bedirhan Bey ayaklanmasında... İngilizlerin Bedirhan'a karşı olmalarının önemli bir nedeni, onun bölgedeki Hıristiyanlara kötü muamelede bulunması, manastırlarını tahrip etmesiydi.

1855'teki Yezdan Şer ayaklanmasında ise ... İngilizlerin yardımıyla tuzağa düşürülen Yezdan Şer yakalandı ve ayaklanma da son buldu.

Kürtlerin bu dönemde yabancı devletlerle ilişkilerini geliştirmelerine yol açan en önemli ayaklanma, kuşkusuz Şeyh Ubeydullah hareketiydi. ... 1878 sonlarında Tahran'daki Rus diplomatları Şeyh Ubeydullah'ın bağımsızlık için harekete geçeceğini ve merkezi Musul olmak üzere bir Kürt devleti kurmak niyetinde olduğunu bildirdiler.

Rus Konsolosu Kamşarkan bu öneriye dolaylı yollardan yanıt vererek, Osmanlılarla iyi durumda olan ilişkilerini bozmak istemediklerini belirtti.

Rusya bu sırada hem Osmanlı, hem de İran aleyhine olacak bir Kürt devletinin varlığını kendi çıkarlarına uygun bulmuyordu.

Çıkarlarının gerektirdiği biçimde bölgede esnek bir politika izleyen İngilizler ise, bölgede bir Kürt devleti kurulabileceği olasılığını da göz önüne alarak, Şeyh Ubeydullah'la ilişki kurdular. ... Osmanlı Devletine karşı izlediği politikanın 1878'den itibaren değişmiş olmasında aramak gerekir. Bu tarihten sonra İngiltere, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikasını bırakarak, bu topraklarda kendine bağlı devletler kurma ya da oraya bizzat yerleşme politikası izlemeye başladı. ... Bundan sonra savaş malzemesi ve silah gönderilmeye başlandı.

Fakat Yüzbaşı Clayton, Ubeydullah'ın hazırlığının Hıristiyanlara karşı olduğu düşüncesi ile, olmalı ki, İngiltere'nin Osmanlıların toprak bütünlüğünü garanti ettiğini ve Berlin Anlaşması ile yapılan reformların, bağımsız bir Ermenistan kurmak amacını taşımadığını dolaylı olarak belirtince Ubeydullah da İngiliz konsolosa, "kendisinin ve bütün Sünni Kürtlerin Sultana sadık birer tebası olduğunu söyledi. Ama bu sadakat pek uzun sürmedi ve Ubeydullah'ın ayaklanması Osmanlı Devletine de karşı bir durum aldı.

Öte yandan İngiltere'de ayaklanmada Kürtlere destek vermedi ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü bozucu bu hareketten uzak durdu. İngiltere, Rusya'nın İran'la yakından ilişkilerini biliyor ve bunu dengelemek için Osmanlı'nın yanında yer alması gerektiğini düşünüyordu. Nitekim Şeyhin hareketi başlangıçta İran'a yöneldiği sırada İngiltere bu ayaklanmaya sempatiyle bakarken, ayaklanma Osmanlı'ya yönelince bu sempati son buldu. Böylece büyük devletleri karşısında bulan Şeyh başarısızlığa mahkum oldu.

II. KÜRTLERİN DÜNYAYA AÇILMALARI

A. Kürtlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti İçerisindeki Etkinlikleri

1908'e değin geçen zaman içinde Kürt aydınları, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde etkinlik göstermekle birlikte, ulusal nitelikli bir takım isteklerde bulundular. Fakat bu dönemdeki etkinlikler hiçbir zaman ayrı bir devlet kurmaya yönelik olmadığı gibi Osmanlı kimliğiyle de çatışır nitelikte olmadı.

1889'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından Dr. İshak Sukuti ve Dr. Abdullah Cevdet, Kürt kökenliydi. ... Cemiyet içindeki Kürt aydınları, ayrıca Ermenilerle de temas halindeydiler ve onlara ait bazı gazete ve dergilerde yazılar yayımlıyorlardı.

1898'a gelindiğinde Kürtler Kürdistan adlı ilk Kürtçe gazeteyi çıkarmaya başladılar.

Avrupa'ya kaçarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ile çalışmaya başlayan Abdurrahman Bedirhan gazeteye yeni bir içerik kazandırdı. Gazetede ulusların "Osmanlılık" adına özgürce, bir arada kendi kimlikleriyle yaşamaları öneriliyordu. O dönemde İttihat ve Terakki'nin genel görüşü de bu yöndeydi.

Ancak cemiyette Türkçü eğilimlerin artmasıyla yollar yavaş yavaş ayrıldı.

1890'lı yıllar, Osmanlı Devleti içinde Kürt-Ermeni çatışmalarının arttığı dönem oldu. Yurtdışına kaçan ve Jön Türk hareketine yakınlık duyan Kürtler, Ermeni-Kürt çatışmalarına engel olmak için büyük çaba harcadılar.

Ubeydullah'ın büyük oğlu Muhammed Sıdık ... Taşnak üyesine şunları söyledi:
"Biliyorsunuz ki bu topraklar üzerinde siz de bizler kadar eskisiniz ve bu toprakta yeni olanlar Türklerdir ... Toprağımız geniştir ve halka da fazlasıyla yeterlidir. Başkale ve Norduz'dan başlayarak Musul'a kadar olan bölgeler bizimdir, yukarısı da sizindir. İşte esas üzerinde düşünmemiz gereken konu budur".

4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te Birinci Jön Türk Kongresi yapıldı. Kongreye iki Kürt temsilcisi de katıldı. Bunlar Abdurrahman Bedirhan ve Hikmet Baban idiler.

Birinci Jön Türk Kongresi'nin ardından cemiyette bölünmeler oldu ve Prens Sabahattin, Teşebbüs-ü Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyetini kurarak Ahmet Rıza grubuna karşı çıktı. 1906'da da Terakki dergisini çıkarmaya başladı. 1901'de Prens Sabahattin'in dergideki bir yazısında "yerleşik bir hayata geçmemiş olmalarından dolayı Kürtlere özerklik tanınamayacağı" belirtilmekteydi. Ama Prens, Ermeniler için tam tersini düşünüyordu. ... Abdullah Cevdet şöyle diyordu:

"İşte bakın ben Kürdüm, Kürtleri ve Kürtlüğü severim. Fakat madem ki hukuk ve vezâifçe mütesavi Türkiya vatandaşındırım, her şeyden evvel Türküm.. Benim bu sözümden... Kürtlüğüm unutulsun anlaşılmasın. Bilakis Kürt Kürtçe'sini, Ermeni Ermenice'sini hars-ü ihya etsin". (Abdullah Cevdet'in önemli bir özelliği de onun tam anlamıyla bir İngiliz hayranı olmasıydı)

1907 sonlarına doğru ikinci Jön Türk Kongresi yapıldı. 2 Aralık 1907'de Paris'te yapılan kongrede Kürtler, Kürdistan gazetesi çevresinde örgütlenen Abdurrahman Bedirhan ve arkadaşları tarafından temsil edildiler.

B. Kürtlerin İkinci Meşrutiyet Sonrası Etkinlikleri ve Dış Temasları

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bir çok siyasi ve kültürel cemiyet kuruldu. Bunlar arasında Kürtlerin kurduğu ve çeşitli yollarla Kürt halkına hizmet etmeyi amaçlayan cemiyetler de vardı. Bu nedenle bu yıllar, Kürtlerin daha çok siyasallaşmaya ve örgütlü çalışmalara başladığı bir dönem oldu.

Abdurrezzak Bedirhan 1909'da bağımsız bir Kürt devleti kurulması için bir tasarıyla St.Petersburg'a gitti.

Almanya'nın Türkiye büyükelçisi Wangenheim'in 1913 ortalarında hükümetine sunduğu uzun bir raporda, Orta Mezopotamya bölgesinin ve dağlık kesimlerinin zengin madenlere sahip olduğundan, buraların Alman çıkar bölgesi olarak düşünülmesi gerektiğinden söz ediliyordu. Ayrıca Almanlar, gönderdikleri misyonerler aracılığıyla Kürtlerin de "Ari" ırktan olmalarından ötürü iki halk arasında bir yakınlaşma olması yolunda propaganda yapıyorlardı.

III. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE KÜRTLER

A. Kürtlerin Ruslarla İlişkileri

Savaş başlamadan kısa süre önce Kürt bölgelerinde büyük karmaşa yaşanıyordu. ... Molla Selim Rusya'dan yardım istedi. Ruslar o sırada İngilizlerin Ermenilere sahip çıkmasıyla bölgedeki denetimlerini ancak Kürtler aracılığıyla koruyabileceklerini düşünüyorlardı. Bu nedenle Molla Selim'e destek sözü verdiler. Fakat Molla Selim'in Siirt ve Bitlis civarında başlattığı ayaklanma yöredeki diğer aşiretlerden destek bulamayınca başarısızlıkla sonuçlandı.

Savaş sırasında Ruslar, Kürtleri yanlarına alabilmek için büyük çaba harcadı, bu durum ister istemez Kürtlerin Ruslarla ilişkilerinin gelişmesi sonucunu doğurdu.

Savaş sırasında Dersim Kürtleri ve onların önderleri Alişer, Rus ve Ermenilerle birlikte hareket etti. ... Ruslarla Dersimliler arasında bir "Kürdistan" teşkili konusunda görüşmeler başladı. Koçgiri aşireti adına Alişer bu görüşmelere katıldı. Sonuçta Dersimliler Ermenilerle anlaştilar.

Kürt şeyh ve beylerinin çabaları herhangi bir sonuç vermedi. İstedikleri yardım ise hiçbir zaman sağlanamadı. Kürt önderlerin kimisi Rusya'nın, kimisi İngiltere'nin yanında yer alarak hep aynı amaç için çalıştilar. Fakat bu sıralarda gerek Rusların ve gerekse İngilizlerin çıkarları ve siyasetleri Kürt isteklerine uygun değildi.

Bu durum, 1916'da yapılan Sykes-Picot Anlaşmasında da görölmekteydi. Bilindiği gibi Sykes-Picot Anlaşması Osmanlı'nın paylaşılabilmesi için Müttefikler arasında yapılmış gizli bir anlaşmaydı. Anlaşmada "Kürdistan" topraklarını da ilgilendiren hükümler bulunuyordu. ... Sonunda "Kürdistan"ın bir parçası Fransız bölgesi, bir parçası Rus bölgesi, bir parçası da İngiliz ve Fransızların ortak koruması altında bir "Arap Devleti" ya da "Arap Devletleri Konfederasyonu" oluşturulacak biçimde parçalandı.

Aslında anlaşmada Kürtler adına hiçbir öneri sunulmadığı gibi, Kürtlerin adı bile anılmadı. ... İngilizlerse petrolün peşindeydiler ve Kürtlerle de sadece bunu sağlayacak bir ilişki kurmaları mümkündü.

B. Birinci Dünya Savaşı Sonuçlarının Kürtler Üzerindeki Etkileri

Birinci Dünya savaşı, Osmanlı'nın birçok bölgelerinde olduğu gibi, Kürtlerin yaşadığı Bölgelerde de büyük bir yıkıma neden oldu.

Kürtler açısından bu denli olumsuz sonuçlara yol açan Birinci Dünya Savaşı, bununla ters orantılı olarak birtakım sosyal ve siyasi sonuçlar da doğurdu. Bunların en önemlisi önderler düzeyinde etnik kimlik bilincinin gelişmesiydi. Bundan sonra Kürt aydınları Kürt kimliğiyle ortaya çıkarak daha örgütlü bir Kürt toplumu oluşturmak için çaba harcadılar. Kürt siyasi örgütleri Kürt kimliğiyle politika sahasında mücadeleye giriştiler. Bu haliyle bu örgütler Kürt toplumunun zihinsel olarak Kürtlük bilinciyle uyanmasında rol oynamaya adaydılar. Bu süreç Kürtler arasında bağımsızlık ya da en azından özerklik isteyenlerin sayısının artmasına da neden oldu.

Kürtleri bu dönemde etkileyen ve harekete geçiren en önemli olaylardan birisi de kuşkusuz Doğu Anadolu bölgesinde bir Ermeni devleti kurulması planlarının uygulanmaya konmasıydı.

Kürt önderleri bu biçimde hareket etmeye yönelten başka etkenler de vardı. Bunlardan biri de Rusya'da gerçekleşen 1917 devrimiydi.

Kürt önderleri daha da umutlandıran en büyük etken kuşkusuz Wilson'un ortaya attığı ilkelerin on ikincisiydi. ... Bununla Başkan Wilson, "ulusların kendi kaderlerini belirlemesi" ilkesini ortaya koyuyordu ki, bu Kürt aydınlarının taleplerinin meşruiyetine önemli bir dayanak noktası oluşturacaktı.

Özünde Wilson ilkelerinden on ikincisi, Kürtleri doğrudan düşünerek kaleme alınmış değildi. Asıl siyasi maksat, belki de kaygı, manda sisteminin kurulması meselesiydi.

O sıralarda Binbaşı Noel, Wilson ilkelerinin Kürtlerde meydana getirdiği umudu şu alaylı cümlelerle ifade ediyordu:

" Her nasılsa Başkan Wilson'un herksine istediği gibi yönetilmesi doktrininin hayalci bir versiyon olduğu, bütün cazip ihtimalleriyle nihayet onların çevresinde yavaş yavaş anlaşıldı. Türkiye Kürtleri eğer seslerini yeterince yükseltirlerse, Başkan Wilson'un onları işiteceğini ve onlara Diyarbakır'daki kötü yönetim ve soykırım sırasında Hristiyanlardan çalınan malları, Türklerle paylaşmaksızın, çoğaltmalarına izin vereceğini zannetmişlerdi."

Savaşın sona ermesi ve Wilson ilkelerinin ilanının hemen ardından Kürt aydın ve uleması Aralık 1918 tarihinde *Kürdistan Teali Cemiyeti'*ni (KTC) kurdular. Cemiyetin başkanlığına Seyit Abdülkadir getirildi. Tunaya'ya göre, bu cemiyetin kurulmasını Osmanlı hükümeti istemişti. Çünkü bölgenin İtilaf devletlerince Ermeniler ile Araplar arasında paylaşılma hazırlıklarının artmasıyla endişeye kapılan Tefik Paşa hükümeti, Kürtleri de bu yönde çalışmaya teşvik etmiş ve bununla ileride Kürtlerle anlaşmanın mümkün olacağını da düşünerek, Ermeni ve Arapları dengelemek istemişti. Fakat zamanla cemiyetin çalışmaları hükümetin isteklerine ters düşecek bir durum almıştı.

KTC bütün bu geniş tabanına ve aydın düzeyine karşın, bir bütün olarak siyaset ve eylem alanında belirgin bir stratejisi olan, ayrıca nasıl bir "Kürdistan" istendiğini ifade eden bir programa sahip değildi.

Mütareke döneminde KTC çatısı altındaki Kürtler arasında teorik planda önemli tartışmalar yaşandı. ... Kürt hareketinde şu eğilimler göze çarpıyordu: Birincisi, Bedirhanlar başta olmak üzere aydın kitlenin programı olan tam bağımsızlık eğilimi; ikincisi, küçük bir grup tarafından savunulan ve genellikle kazanmamış olan Türkiye himayesi altında bir iç özerklik eğilimi; üçüncüsü, İran'ın koruyuculuğu altında bağımsızlık eğilimi; dördüncü olarak da ... İngiltere himayesi altında bağımsız Kürdistan eğilimi.

Bu eğilimlerden üçüncüsünün doğruluğunu gösteren herhangi bir kanıt bulmak mümkün görünmüyor. ... Genellikle kabul gören görüşe göre, Kürt hareketinde iki temel eğilim vardı: Bunlardan birincisi, Seyit, Abdülkadir'in başını çektiği, Osmanlı himayesi altında, bu olmazsa İngiliz himayesi altında, fakat her iki durumda da bir Kürt özerkliğinin kurulması; ikincisi ise, Bedirhanların başını çektiği ve "bağımsız Kürdistan"ı savunanların oluşturduğu eğilim.

Bu iki eğilimin varlığı, Kürt hareketlerini dış destek bulma konusunda başarısızlığa mahkum eden önemli bir neden oldu. ... Kürtler o dönemde olduklarından daha fazla milliyetçi gösterilmekteydi. Aslında özerklikten anladıkları farklı şeyler olan değişik sosyal katmanlar, aristokratlar, bürokratlar, kent orta sınıfları, zamanla bağımsızlık isteklerini ifade etmeye başlamışlardı. Aşiret reisleri ve şeyhler de buna dahildi. Hepsi de bağımsız Kürdistan için önderlik rolünü üstlenmek istiyor ve konumlarını güçlendirmek için dış destek sağlamak üzere girişimlerde bulunuyorlardı. ... Onların milliyetçiliklerinin anlamı, kendi ekonomik ve politik güçlerini arttırmaktan daha fazla bir şey değildi. "Birleşik Kürdistan" düşüncesi, onlar için egemenlik alanlarını genişletmekten öte bir anlam taşıymıyordu. Geleneksel düşmanlık ve rekabetler, onların davranışlarını önceden belirliyordu.

İkinci Bölüm

SEVR SÜRECİ : KÜRT SORUNUNUN ULUSLAR ARASI BOYUT KAZANMASI (1918-1920)

I. İNGİLTERE'NİN KÜRT POLİTİKASI

A. Politikanın Temelleri

İngilizler ancak 1916 Sykes-Picot Anlaşmasının ardından, özellikle Musul ve civarını Fransızların elinden aldıktan sonra bölgeyi tam kontrol altına almak amacıyla yönelik olarak etkin bir Kürt politikası izlemeye başladılar.

İngiliz resmi belgelerine bakılırsa, İngilizlerle Kürtler arasındaki ilişkiler 1917'de kuruldu. Bu sıralarda İngiliz Generali Niessel "Kürdistan Kürtlere" sloganı ile Kürtlere yaklaştırmaya çalıştı.

Savaş sonrası durum içerisinde Kürt bölgeleri İngiltere için birçok açıdan önemliydi.

"Kürdistan"ın sınırları ile Ermenilerin istediği topraklar çakışıyordu ve bu durum İngiliz yetkililer arasında görüş ayrılıklarına neden oluyordu? ... İngilizler petrolün bulunmadığı ve Ermenilerin de toprak isteğinde bulunduğu bölgeye ayrı, petrolün bulunduğu ve çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu düzlük bölgeye ayrı olmak üzere, ama her halükarda Kürtlere dönük ikili politika izleyeceklerdi.

Kürdistan ve Ermenistan adı altında bağımsız bölgeler oluşturmak için gösterilen çabaların altında, Türkiye ile Musul arasında tampon bölgeler kurmak, böylece bölgeyi kendi kontrolleri altında tutmak isteminin yattığı açıktı.

"Kürdistan"ın İngiltere için öneminin, bu bölgenin Mezopotamya'ya yönelik stratejik mevzilere ve Irak'ı sulayan Dicle'ye egemen olmasından kaynaklandığı açıkça bildiriliyordu. ... Yine rapora göre Kürt sorunu, Ermeni sorunu ile iç içe olup bu sorun çözülmeden Ermeni sorununun çözümü mümkün gözükmemekteydi.

İngilizler ve özellikle de Amerikalılar bölge ile ilgilendikleri ilk yıllarda misyonerler vasıtasıyla bölge halklarıyla ilişki kurarak siyasetlerinde Hıristiyanlığı ön plana çıkarmaktaydılar. ... İngilizler, bu yıllarda da siyasetlerinde Hıristiyanlığı, yani din etkenini öne çıkararak Ermeni, Asuri, Nasturi ve Keldani gibi Hıristiyan unsurların haklarını, siyasetlerinin ana unsuru yapmışlardı. Bu haliyle İngilizlerin Kürt politikasının bir çelişkiler yumağı oluşturduğu da söylenebilir.

1919 ilkbaharında Cezire, Şırnak, Zaho, Erbil, Süleymaniye, Akra ve Koy gibi Kürt bölgelerinde yer yer ayaklanmalar olmuş, Kürtlerle İngiliz müfrezeleri arasında çatışmalar başlamıştı. ... Seyit Abdülkadir ve Abdullah Cevdet önderliğindeki Kürt ulusal komitesi temsilcilerinin, aşiretleri İngiliz boyunduruğunu reddetmeye ve Türk hükümrancılığı altında bağımsızlıklarını ilan etmeye çağıran mektupları bölgeye yolladıkları belirtilmekteydi.

İngilizlerin endişelerinden haberdar olan Seyit Abdülkadir, 15 Nisan 1919'da Ryan'ı ziyaret ederek, temsil ettiği hareketin İngiliz aleyhtarı olmadığını, ama kendilerinin bir Ermeni idaresini asla kabul etmeyeceklerini ve bu konuda güvence verilmediği takdirde Türklerle işbirliği yapabileceklerini belirtti.

B. "Kuzey Kürdistan"da Binbaşı Noel'in Etkinlikleri ve Ali Galip Olayı

Halk İngilizlere düşman olduğu kadar, Paris'te Kürtler adına görüşmelere katılan Şerif Paşa'ya da düşman görünüyordu.

Hohler'e göre ... Noel, bir Kürt havarisiydi. ... Türkleri zayıflatmak maksadıyla, Kürtleri Türklerden dikkatli ve temkinli bir biçimde koparmanın iyi bir fikir olduğu, fakat Noel ve diğerlerinin (muhtemelen Bağdat'takiler kastediliyor) bunu iyi anlayamadıkları belirtiliyordu.

Noel, Kürt devleti kurulmasını sabit fikir haline getirmişti. ... Fakat ... bir süre sonra Kürtlerin ne kadar bölünmüş olduğunun farkına varacaktı.

Malatya'da bu olaylar olurken Elaziz Valisi Ali Galip, Sivas Valiliğine atanmıştı. Amacı, etrafına topladığı silahlı Kürtlerle Sivas'ta yapılacak kongreyi dağıtıp ihtilalcileri yakalamaktı. ... Kürtçü önderlerin Mustafa Kemal hareketine karşı yapacakları girişimlere, Osmanlı hükümetince tasvip edildiği sürece, İngilizlerin itiraz etmeyecekleri şeklinde bir karar da vardı.

C. "Güney Kürdistan" Konusunda Önerilen Planlar ve İngiliz Hükümetinin Görüşü

İngilizlerin "kuzey Kürdistan"a ilişkin planları yoktu. Burada sadece Kürtlerin yatıştırılması ve oyalanması doğrultusunda bir çalışma yürütülmesi esas alınmıştı.

Albay Wilson ... Güneyde Kürt hareketinin çok güçlü olduğunu, bölgenin İngiliz yönetimine alınması konusunda anlayamadıklarını, gelecekte huzurun koşulu olarak İngiliz mandasının gerekliliği konusunda temel bir ittifakın bulunduğunu gördü. Kürtlerinse, kesin olarak Türk hükümrânlığına karşı olduğu ve İngiliz yardımını istedikleri açıkça belliydi.

Wilson Kürtlere verilecek herhangi bir özerkliğin, konferansta değil de kendi inisiyatiflerinde oluşmasını, yönetimin de bir Arap Emirliği altında değil de, doğrudan İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından kurulmasını istiyordu. Kısacası bu planın özünde İngiltere'nin bölgede doğrudan egemen olması düşüncesi vardı.

13 Haziran 1919 tarihinde İngiliz Bağdat Komiserliğinden yeni bir Kürdistan planı önerisi geldi.

İngiliz hükümeti açısından bakıldığında kesin olan bir şey vardı: Hiçbir biçimde "birleşik Kürdistan" kurulamayacaktı. Çünkü İngiltere 9 Ağustos'ta İran ile bir anlaşma yaparak bu ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti etmişti.

19 Ağustos 1919'da Noel ikinci bir plan önerdi.

Ayrıca Kürdistan'ın birliğinden söz etmek eldeki verilere aykırıydı. Çünkü Erbil ırk olarak Türk'tü, Süleymaniye halkı ise Şeyh Mahmut'a karşıydı.

Böylece İngilizler, Kürt bölgelerinin bütünüyle ilgilenmediklerini, sadece kendi çıkar alanlarının (petrol bölgesi) güvenliğini doğrultusunda bir politika izleyerek yeni sınırlar göstermiş oldular.

D. Uluslararası Toplantılarda Kürt Sorunu ve İngiltere'nin Yaklaşımı

1. Paris Barış Konferansında Kürt Sorunu

18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı resmen açıldı. Konferansa 32 devlet katıldı. Fakat barış anlaşmaları hazırlanırken mağlup devletlerle müzakere yapmak yerine, Büyük Devletler (İngiltere, Fransa, İtalya) her devlet için münasip gördükleri hükümleri kendi aralarında tartışarak ortaya çıkan anlaşma metinlerini mağlup devletlere sunmayı tercih ettiler. ... Kürtleri temsil ettiğini söyleyen Osmanlı'nın eski Stockholm elçisi Şerif Paşa da vardı. Konferans, Kürtlerin isteklerini ortaya koymalarına imkan tanınan ilk uluslararası forum olmanın yanı sıra, Kürt sorununun İngiliz amaçları doğrultusunda uluslar arasılaşmasında ilk kilometre taşı oluşturma özelliğine de sahipti.

Tasarının on kişilik kurulda çok yönlü olarak tartışıldığı sırada "Kürdistan" sözcüğü geçmiyordu. Lloyd George bu toprakların, Ermenistan ve Mezopotamya topraklarında örtüldüğünü belirtmişti. Fakat daha sonra yapılan birtakım itirazlar sonucunda bu sözcük tasarıda yer aldı.

Konferansta Kürdistan konusunda yapılan oturumlara İngiliz-Fransız görüşmeleri demek daha doğru olacaktır.

Bu görüşmelerde, İngilizlerin amacı, Kürdistan'ın güney bölgeleri ve Mezopotamya'yı yani Musul petrol bölgesi ve onun güvenlik alanını denetimleri altına almak ve Türkleri ve Fransızları bu bölgeden uzak tutmaktı. Bunun içinse çevre güvenliğinin sağlanması gerekiyordu. İngiltere'nin bu toplantıda Kürdistan ve Ermenistan adına bağımsız bölgeler oluşturmak için gösterdiği çabaların altında, Türkiye ile Musul ve Türkiye ile Baku petrol bölgeleri arasında tampon bölgeler kurmak isteği yatmaktaydı.

Toplantı sonunda alınan kararlar şöyleydi:

iii. Kürtler bir yanda Asurler, öte yanda Ermenilerle birlikte yaşayabilirler, Ama Kürdistan sorunu, Fransız ve İngilizlerce onaylanan Ermeni devletinin oluşumundan ayrı tutulamaz.

iv. Lord Curzon, Kürtlerin tek bir devlet olarak mı, yoksa ayrı ayrı devletçikler biçiminde mi örgütleneceklerine kendilerinin karar vermelerini istemektedir.

1919'da Paris'te yapılan bu görüşme sonunda İngiltere'nin resmi politikası da ortaya çıkmış oldu. ... Ama realist bir politika izleyen Curzon'un Kürtlerle uğraşmaya niyeti yoktu. O sadece İngiltere'nin çıkarlarını akılcı bir biçimde korumaya çalışıyordu.

2. Londra Konferansında Kürt Sorunu

Müttefikler, Almanya ile yapılan Versay Anlaşmasının ardından Amerika'ya dönen Başkan Woodrow Wilson'un Senato'nun onayını alarak Türkiye'de bir manda kabul edip etmeyeceğini bildirmesini beklediler, fakat Amerika'daki gelişmeler Başkan Wilson'un cevabını bir hayli geciktirdi.

Musul'un ne Fransa'ya ne de İngiltere'ye ayrılan bir bölge olduğunu, bu konuda varılacak herhangi bir anlaşmanın Araçlarla görüşülerek yapılmasının zorunlu bulunduğunu ve Mezopotamya konusunun büyük ölçüde kuzey sınırının nasıl çizileceğine bağlı olduğunu söyledi. Bu ise kaçınılmaz olarak "Kürdistan"ın bir Türk ili olarak mı kalacağı, yoksa iki mandater devletten birinin denetiminde mi olacağı sorusunu beraberinde getiriyordu.

Lloyd George ise konuşmasında, İngiltere'nin Musul'u da içeren Mezopotamya'yı manda kabul edeceğini söyledi. Yani Musul kesinlikle İngiliz mandası altında olacaktı. ... Bundan

başka Lloyd George, Mezopotamya ve Musul'dan Akdeniz'e uzanacak bir demiryolu ve boru hattı için İngiltere'ye kolaylıklar sağlanmasını da istiyordu.

Bunun üzerine Fransa ve İngiltere, "Kürdistan"ın ya tek bir devlet olarak ya da bir özerk devletler federasyonu içinde bağımsız olmasını kabul ettiler.

Curzon... bu konuda sıkıntı veren iki hususun olduğunu da ekledi. Birinci husus, Sivil Komiser Sir Arnold Wilson'un daha önce ileri sürdüğü Mezopotamya'nın kuzey sınırlarının güvenliği için en iyi yöntemin özerk Kürt devletleri çizgisi oluşturması görüşüne dayanan "Kürt devletçikleri federasyonu" fikrinden vazgeçmiş olması, ikincisi artık Kürtlerin Türk egemenliği altına dönmek istemeleriydi. Curzon'un kişisel düşüncesi, Londra'nın bölgeyle ilgisini asgariye indirmesi ve Kürdistan'ın (petrol alanı dışında kalan kısımlar kastediliyor) kendi haline bırakılması şeklindeydi. Fakat o zaman aynı serbestliği İngiliz egemenliğindeki Araplar istemez miydi? Bu soru, İngiliz yetkilileri düşündürüyordu.

İngiltere, 1920 Şubat sonlarına doğru Kürtlerle ilişkilerine kesin olarak bir mesafe koymaya karar verdi. ... İngiltere, 1920 ortalarından itibaren Türklere yanaşmaya ve onları anlaşma masasına oturmaya razı etmek amacıyla Kürtlerden yararlanmaya çalıştı.

Lloyd George, daha önce bu kurulun temel ilkelerinden birinin, Osmanlı İmparatorluğundan Türk olmayan soyların yaşadığı tüm bölgeleri ayırmak olduğunu belirtmişti.

Curzon'a göre İngiltere'nin Kürdistan'dan elde edeceği bir şey yoktu. Burası ile ilgileri sadece yönetecekleri ülkenin komşusu olmasıyla sınırlıydı.

3. San Remo Konferansında Kürt Sorunu

Sonuçta, temsil yeteneği olan bir Kürt bulma olanağı elde edemediğini belirtti. Hiçbir Kürt, kendi aşireti dışında hiç kimseyi temsil etmemekteydi. Öte yandan Kürtler, arkalarında bir büyük devlet olmadıkça varlıklarını sürdüremeyecekleri izlenimi vermekteydiler.

Lord Curzon Kürtlerin, İngiliz veya Fransızların himayesini kabul etmemeleri halinde Türk himayesini yeğleyebileceklerini, çünkü Türk yönetimine alışmış olduklarını, bu yüzden başka bir hami bulunamaması halinde, bölgenin Türkiye'den ayrılmasının güç olacağını söyledi. Musul vilayetinin dağlık bölgesinde de Kürtler bulunduğu için güney Kürdistan'ın bir bölümünün İngiliz çıkarlarını ilgilendirdiğini vurgulayan Curzon, bağımsız bir Kürdistan kurulması halinde Musul'daki Kürtlerin buradan ayrılarak Kürt devletine katılacaklarını, ancak Kürtlerin bunu istememeleri durumunda İngiliz mandasını kabul etmeyi mi, yoksa kendi vatandaşlarına katılmayı mı yeğleyecekleri konusunda karar vermelerinin sağlanması gerektiğini belirtti. Ona göre bu konuyu anlaşma içinde çözmek çok zordu.

Böylece Sevr Antlaşmasında yer alacak olan Kürdistan ile ilgili hükümler San Remo Konferansı ile son şeklini aldı. Fakat bu kararlar gerçekte, diplomatik kurnazlıklar, dolaylı sözler ve koşulların yoğun etkisiyle alındı ve aslında Kürtlerin kendi kaderini belirlemesinin pratikte mümkün olmadığı varsayımına dayandırıldı. Ayrıca bu kararlar, Kürtlerin "Kürdistan"ın bütünlüğüne olan inancını ve umudunu da kırdı. Hemen hemen aynı günlerde Şerif Paşa'nın temsilcilikten vazgeçme kararının bir nedeni, Müttefiklerin almış olduğu bu kararlardı. Konferansça belirlenen "Kürdistan" sınırları, ilk başta İran'daki ve kuzeydeki Kürtlerin bir

bölümünü dışarıda bırakıyordu. Eğer güneydeki Kürtler, "bağımsız Kürt devleti" ile birleşmezse, onlar da bu sınırlar dışında kalacaklardı. Ayrıca konferansta "özerklik" veya "özerklikten bağımsızlığa geçiş" in bütünüyle zorunlu olmadığı da ilan ediliyordu. Nihayet, "Kürdistan" ile ilgili üç büyük devletin ortak tasarısı, bu bölgenin ekonomik ve politik nüfuz alanlarına bölünmesini öngörüyordu.

II. KÜRT HAREKETİNİN ETKİNLİKLERİ VE MÜTTEFİKLERLE İLİŞKİLERİ

Kürtlerin yaşadığı bu topraklar, İngilizlerden önce Kürt önderler tarafından bölünmüştü. Bu bölünmüşlüğü ortadan kaldıracak bir Kürt milliyetçi hareketi ise doğmamıştı.

Rapora göre Kürt halkının, Arapların veya Ermenilerin hükümranlılığı altında yaşama noktasında hiçbir istekleri bulunmamaktaydı. Onlar kendi hükümetlerini istiyorlardı. Alt sınıflar, mümkün olan en az yabancı müdahalesi ile yaşamak isterlerken, üst sınıflar ülkeyi kendilerinin idare edemeyeceklerinin farkında olduklarından maddi koruma istemekteydiler. ... Kuvvet yoluyla arkadan desteklenmedikleri sürece burada hiç bir hükümet ayakta kalamazdı.

Halkın genel eğilimi, varsa şayet, Panislamist propagandanın ve Ermeni korkusunun etkisi altında gelişerek, Müttetiklere karşıt bir konumda yer almak şeklindeydi.

A. Kürdistan Teali Cemiyeti Çatısı Altında Yürütülen Çalışmalar

2. İstanbul'da Yürütülen Çalışmalar ve İngilizlerle Görüşmeler

Kürt önderlerin en büyük kaygısı, Kürt topraklarının bir kısmının, kurulması düşünülen Ermeni devletinin sınırları içine alınarak Kürdistan'ın bölünmesiydi.

Kürdistan sınırını göstererek denize bir çıkışları bulunmasının önemine işaret etmişti. Amerikan Komiserinin, Kürdistan'ın büyük bir kısmını içine alan Ermenistan kurulmasına karar verdiklerini söylemesi üzerine Bediüzzaman Molla Said buna karşı çıkarak, "*Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı, diritnotlarınızla belki bu kararı tatbik edebilirdiniz; fakat Kürdistan dağlarına sizin diritnotlarınız çıkamaz, bu karar da tatbik edilemez*" demişti. Heyet, ABD'nin Kürt ulusal haklarının sağlanmasına yardımcı olmasını isteyince Amerikan Komiseri, "*Sen kendine yardımcı ol, Allah da sana yardım eder*" karşılığını vermişti. Dolayısıyla, ABD'nin Kürtlere yardım etmeyeceği anlaşılmış ve bir daha onlarla görüşme yapılmamıştı.

Kürtlerin ... istekleri Müttetiklerce ciddiye alınmadı. Çünkü onları, Kürtlerin istekleri değil, kendi çıkarları ilgilendiriyordu. Bu yüzden İngilizler, birleşik bir Kürdistan'ı hiçbir zaman düşünmediler.

Hürriyet ve İtilaf, o dönemde Mustafa Kemal'e karşı etkin bir mücadele yapabilmek için Kürtlere ihtiyaç duyuyordu ve bu yüzden onlara Türk hükümetinin (İstanbul kastediliyor) himayesi altında bir özerklik vaadinde bulunuyordu.

Wilson ilkeleri ışığı altında halkların kendi kaderlerini belirleme haklarına sempatiyle bakmamalarının mümkün olmadığını ifade etti.

İngilizler açısından ... Kürtler oyalanmaya çalışılmıştı.

Kürdistan'ın ekonomik olarak yaşayabilmesi için Akdeniz'den bir çıkış vermelerini Fransızlardan istemişti.

Seyit Abdülkadir, ... isteklerinin İngiliz himayesi olduğunu, kendilerine tam özerklik garanti edilmediği takdirde Türk bayrağı altında kalmaya razı olacaklarını ifade ederek, şu anda Paris'te sözü edilmeye başlayan Kürdistan'ın farklı mandalar altında küçük devletlere bölünmesini istemediklerini anlattı. Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Ermeni egemenliği söz konusu olmamalıydı; aksi takdirde yeryüzünde hiçbir güç barışı sağlayamayacaktı.

Ayrıca Ryan raporunda, Şerif Paşa'nın Seyit Abdülkadir'i Kürdistan'ın bölüneceği konusunda bilgilendirmesi ve kendisinin bölünmemiş özerk bir Kürdistan'ı Türk egemenliğinde tutmanın daha iyi olacağı şeklinde görüş bildirmesini, Şerif Paşa'nın Türkler tarafından satın alındığı biçiminde yorumlamaktaydı.

Lloyd George'un Lordlar Kamarasında yaptığı bir konuşmada, "*Türk olmayan unsurların yaşadığı bölgelerin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmasının temel esaslardan biri olduğunu*" söylemesi üzerine kendisine ... imzalı bir teşekkür mektubu gönderilmişti. Mektupta ifadelerinden dolayı Lloyd George'a minnettarlıklarını sunan Kürt temsilciler, İtilaf devletlerinin güvenini hak edeceklerini ve ülkelerinin ulusal sınırları içindeki gelişimi için İngiliz hükümetinin yardımlarını beklediklerini yazıyorlardı.

Bütün bunlara rağmen Kürt liderlerin bu tür girişimleri uluslar arası gelişmeleri engellemeyecek ve İngilizler yavaş yavaş Kürtleri gözden çıkartmaya ve Türk milliyetçilerine yaklaştırmaya başlayacaklardır. 1920, bu gelişmelerin öyküsüdür.

3. Paris'te Yürütülen Çalışmalar

a. Paris Barış Konferansında Kürtlerin Temsili Sorunu

Şerif Paşa, Kürt çevrelerinde daha çok "boş herif" lakabıyla anılmaktaydı. ... Aslında Şerif Paşa'nın tam olarak kimi, nasıl temsil ettiği belirsizdi.

İstanbul'daki Kürt cemiyeti, Şerif Paşa'ya Kürtleri ve KTC'yi temsil edebileceği kanısıyla bu temsil yetkisi vermişti.

Zaten 21 Ocak 1919'da Barış Konferansına Osmanlı temsilcisi sıfatıyla katıldığını belirten Şerif Paşa, 16 Nisan'da Osmanlı temsilciliğinden çekildiğini ilan ederek görevini yalnızca Kürt temsilcisi sıfatıyla sürdüreceğini bildirmişti.

Curzon bile kendisinin Kürtlerin tamamını temsil edecek birisini arattığını, fakat böyle birisinin bulunamadığını söylemiştir.

b. Şerif Paşa'nın Çalışmaları ve Ermenilerle Yaptığı Anlaşma

İşte Paris Barış Konferansına KTC ve Kürtler adına temsilci olarak, İngiliz ve Fransızlara önerdiği önerilerle pek ciddiye alınmayan böyle bir kişi katılmıştı. ... Ermeni delegasyonu başkanı Bogos Nubar Paşa, Ermeni isteklerini açıklayan bir bildirgeyi 12 Şubat 1919 tarihinde konferansa sundu. Bildirgede, Türkiye'den Van, Bitlis, Diyarbakır, Elaziz, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kazan, Cebeli Bereket (Adana'nın bir bölümü) ve İskenderun, Rusya'dan bütün Erivan bölgesi ile eski Tiflis hükümetinin güneyi isteniyordu. Yine etkinlikleri fazla olmamakla birlikte Nasturi-Keldani delegasyonu da bağımsız bir "Nasturi Keldani devleti" için Musul, Urumiye,

Diyarbakır ve Urfa'yı da içine alan, batıda Fırat, kuzeyde Van gölünün güneyi, güneyde de Bağdat'ın kuzeyi ile sınırlı toprakları istiyordu.

Etnografik açıdan "Kürdistan" sınırları şu şekilde çiziliyordu: Kuzeyde Zivan'da Kafkas sınırları üzerinden başlayıp batıda Erzurum'dan Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divrik, güneyde Harran, Sincar tepeleri, Telaşar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Akelman ve Sinna, doğuda Revanduz, Başkale, Vezirkale, yeni İran sınırından Ağrı dağına kadar devam eden çizgi. ... Ayrıca, Sultan Abdülhamit yönetiminden hoşnut olmayan Ermeniler, Rus İmparatorluğu içerisindeki eski krallık topraklarına göç etmişler ve ayrıldıkları toprakları da ya Kürtlere satmışlar, ya da Osmanlı kanunlarına göre devlete bırakmışlardı. O halde şimdi Ermenilerin bu bölgelerde hak iddia etmeleri son derece yersizdi.

Seyit Abdülkadir Fransız Yüksek Komiserliğine gelerek Şerif Paşa'nın 22 Mart'ta sunduğu haritada yanlışlıklar olduğunu, onun bu konuda tam bilgili olmadığını söylemişti.

Öte yandan 1919 ortalarından itibaren Şerif Paşa ile Ermeni delegasyonu başkanı Bogos Nubar arasında yakınlaşma da başlamıştı. Konferansın başladığı ilk günlerde sundukları bildirimlerle birbirlerini yalanlayan bu insanlar, şimdi konferansta etkili olabilmek ve Müttefiklerin işini kolaylaştırmak için uzlaşma zemini arıyorlardı. Anlaşılan o ki, Şerif Paşa'nın böyle bir yakınlaşmadan beklediği, Ermeni katliamından sorumlu tutulan Kürtler hakkındaki önyargıları ortadan kaldırarak Ermenileri komşu olarak yaşayabileceklerini göstermekti. Ermeniler ise, bu kadar süre geçmiş olmasına rağmen ve Müttefiklerin elinde imkan olduğu halde, kendi lehlerine bir gelişmenin olmadığını görerek Kürtlerle anlaşmanın bu düğümü çözeceğine inanmışlardı. Sonuçta hangi mülahazayla olursa olsun, Bogos Nubar, Başkan Vekili Dr. H. Ohancayan ve Şerif Paşa'nın imzaladıkları bir "Ortak bildirge", Yıldız'ın bildirdiğine göre ... 10 Aralık 1919 tarihinde konferans başkanlığına sunuldu.

Bildirgede iki ulusun da Ari ırkından geldiği, çıkarlarının aynı olduğu ve aynı amaca, yani kendi bağımsızlıklarını kazanma amacına yönelik çalıştıkları belirtildikten sonra, "*birleşik, bağımsız Ermenistan*" ve "*bağımsız Kürdistan*" kurularak, bu iki devlete Müttefik devletlerce ekonomik ve teknik yardım yapılması isteniyordu.

Ayrıca Bağdat Sivil Komiseri de hiçbir Kürdün, Kürdistan'ın tümü için konuşmaya yetkili olmadığını, dolayısıyla Kürdistan'ı Türkiye'den koparmayı istemekle birlikte, bu ülkede özerk bir devlet kurmak için hiç kimseyi bulamamak gibi bir durumla karşı karşıya kalılabileceğini söylüyordu.

Kürt partisinin iki isteği vardı: İlki, Kürt ulusunun tanınması, ikincisi, doğmakta olan Kürt ulusunun himayesiydi. ... Sonunda bir yabancı gücün merkez hükümeti kurmasını istemekle birlikte, gerek İngiltere'nin, gerekse Fransa'nın bu sorumluluğu almaya yanaşmadıkları, hatta bu güçlerin Kürdistan'ı parçalamak istediklerini gören Kürtler İttihatçılara yaklaşmaya ve onlara isteklerini kabul ettirmeye çalışmışlardı.

İttihatçıların da Osmanlı egemenliği altında özerk bir Kürdistan önerisi vardı. ... Yani tek seçenek Müttefiklerin himayesi değildi, gerekirse Osmanlı himayesi de kabul edilebilirdi. Şerif Paşa'ya bazı esasları hatırlatmayı amaçlayan bu görüşme, ayrıca Ermenilerle yaptığı anlaşma

sonucu Müttefiklerin çıkarları için Kürdistan'ın bütünlüğünü feda etmemesi. ... konusunda Şerif Paşa'ya bir uyarı niteliğini de taşıyor olabilirdi.

Ortak Bildirge'nin imzalandığının duyulmasından hemen sonra birçok aşiret reisi, bu bildirgeyi asla kabul etmediklerini, Osmanlı'ya bağlılıklarını sürdürdüklerini bildiren telgraflar geldi.

Yıldız'a göre aşiretlerin çektiği bu telgraflar yapılan Türk propagandasının bir sonucuydu. Telgrafların çekildiği bölgelerin Kürt-Ermeni çekişmelerinin en sık yaşandığı bölgeler olması rastlantı da değildi. Anadolu'da Kemalistlerin, özellikle Ermeni kartını kullanarak Kürtleri kendi tarafına çekmeye çalıştığı bilinmekteydi.

Yerel aşiretlerden gelen bu tepkilerin yanı sıra İstanbul'daki Kürt çevrelerden, özellikle Kürt ulemasından da Şerif Paşa'yı hedef alan tepkiler gelmişti. Kürt ulemasından Said-i Kürdi (Bediüzzaman), ... Kürtlerin hiçbir biçimde İslamiyet'in zararına olarak, tarihi ve hayat düşmanlarıyla anlaşmalarının mümkün olmayacağını bildiriyorlardı.

Kürtlerin hilafete bağlı olduğunu söyledi. Seyit Abdülkadir bu demeci, İngilizlerin Kürt politikasının kesin olarak ortaya çıkmasının ardından vermişti ki, bu bir rastlantı değildi. İngilizlerden umduğunu bulamayan Kürt hareketi artık yüzünü yavaş yavaş Türklere çevirmeye başlıyordu.

"Kutsal halifelik makamına derinden bağlı olduğumdan ve ayrılma arayışı yönündeki düşünceler ile bu bağlılığı bozmak istemediğimden, Paris Konferansı nezdindeki Kürdistan yetkili başkanlığından istifa ettim.. Bütün çabamı halifelik haklarının korunmasına harcayacağımı açıklarım. Şerif."

4. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Etkinliklerine Karşı Osmanlı Hükümetlerinin Tavrı

Hükümet temsilcileri KTC'yi, Osmanlı Devletinden koparılmış bağımsız bir Kürdistan istemekle suçlarken, K TC yetkilileri de Damat Ferit'i, Paris'te Doğu Anadolu'yu Ermenilere peşkeş çekmekle suçladılar. ... Sonuç olarak, Kürdistan'a bir Kürt vali ve aynı oranda Kürt memurların atanması kararlaştırıldı. Ayrıca hükümetin Kürdistan'a geniş ölçüde özerklik tanımasını kabul etmesine karşılık Kürt heyeti de, Kürtlerin Osmanlı'nın bir parçası olmaya ve sultan halifenin hükümranlığını tanımaya devam edecekleri kabul edildi.

Tevfik Paşa'nın İngiltere ile bir anlaşma yapılarak Osmanlı'nın geri kalan topraklarının bütünlüğünün sağlanmasını istediği kaydediliyordu. Bu istek kısa süre sonra karşılık buldu ve 12 Eylül 1919 tarihinde Osmanlı ile İngiltere arasında gizli bir anlaşma yapıldı.

Anlaşmaya göre, İngiliz hükümeti Osmanlı üzerinde genel bir manda yetkisine sahip olması koşuluna karşılık, ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti ediyordu (1. Madde). Türkiye, bağımsız bir Kürdistan kurulmasına karşı çıkmayacaktı (3. Madde). Ayrıca Türk hükümeti İngiltere'nin Suriye ve El Cezire'deki egemenliğini gerekirse fiili olarak sağlanmasına yardımcı olacaktı. ... Anlaşma gizli kalacaktı.

Anadolu'daki hareketin güçlenmesi onu Kürtlere yanaşmaya zorlamıştı. Kısacası, Damat Ferit Türk milliyetçilerine karşı Kürt milliyetçilerini kullanmak istiyordu.

Eylül sonlarına doğru Damat Ferit hükümeti çekildi, Sadrazamlığa Ali Rıza getirildi. Yeni hükümet farklı bir politika izleyerek Kürtler yerine Kemalistlerle anlaşma yoluna gitti. Yapılan

Amasya Görüşmeleri sonucu Kürt bağımsızlık hareketinin önüne geçilmesi konusunda görüş birliği sağlandı. Burkay, bu görüşmelerde Kürtlerin ulusal haklarının tanınmasının ilke olarak kabul edilerek bunun Kürdistan'a duyurulmasının öngörüldüğünü belirtmekteydi. Yani ayrılıkçılığa karşı çıkılırken, Kürtlere bazı hakların tanınmasında bir sakınca görülmemişti. Bu, Mustafa Kemal'in politikasına da uygundu. Çünkü o dönemde Mustafa Kemal, de Kürtleri yanına çekmeye çalışmaktaydı.

Damat Ferit ... Kürtleri Mustafa Kemal'e saldırtmakla ilgili olarak hazırlanan iki planı İngiliz generalleriyle birlikte gizlice inceleme önerisinde bulundu. ... İngiliz hükümeti Damat Ferit'in bu önerisini geri çevirdi.

Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920 tarihinde ilk toplantısını yapmış ve Misak-ı Milli'yi bir beyanname halinde ilan ve kabul etmişti.

5. Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Sonu ve Müttefiklerle İlişkilerinin Değerlendirmesi

Bu durum karşısında Seyit Abdülkadir, konferans başkanlığına 17 Mayıs 1920 tarihli bir telgraf göndererek Kürtlerin bundan sonra konferansta temsil edilmedikleri için alınacak kararların Kürtleri bağlamayacağını, geçersiz sayılacağını bildirdi.

Kuruluşundan beri varolan iki eğilim (özerklikçiler ve bağımsızlıkçılar) artık cemiyette iki kutup haline geldi.

11 Ekim 1920 tarihinde Osmanlı hükümeti KTC'yi kapatma aldıysa da, bu karar uygulanamadı. ... Cemiyet 1920 ortalarından itibaren artık iyice etkisini ve saygınlığını yitirdi.

Kemalist hareket Kürt aşiretleri tehlikesine karşı Panislamist propaganda yaparak, Kürt-Türk kardeşliğini ön plana çıkararak büyük oranda başarılı olmuş, bu da Şerif Paşa'yı Paris'te zor durumda bırakmıştı.

KTC'yi ve Şerif Paşa'yı başarısızlığa mahkum eden önemli bir neden de fazlasıyla idealist davranılmasıydı. Bu ikili, ulusların kendi kaderlerini belirlemesi ilkesini fazla ciddiye almışlar, bunun uygulanabileceğine inanmışlardı. Halbuki İngiliz pragmatizminin, Wilson idealizmiyle bir ilgisi yoktu ve Ortadoğu'yu büyük oranda şekillendirecek olan da İngiliz pragmatizmiydi.

B. Musul Vilayeti'ndeki Kürt Hareketinin İngilizlerle İlişkileri

Şeyh'e İngilizlerce getirilen en önemli kısıtlama kontrol sahasıyla ilgiliydi. İngilizler Şeyh'in fazla güçlenmesini istemiyorlardı. Şeyh Mahmut ise, Musul'u ve İran Kürtlerini kendi hükümlerinin altına almak istiyordu. İngilizler Şeyh Mahmut'u istedikleri gibi kullanamayacaklarını anlayınca onun otoritesini azaltarak tamamen denetim altında tutmak için bazı önlemler aldılar. Bunun başında, onun otoritesini sadece Süleymaniye ile sınırlı tutmak geliyordu. Şeyh buna razı olmayarak 27 Mayıs 1919'da isyan etti ve İngilizleri Süleymaniye'den çıkardı. 9 Haziran'da meydana gelen şiddetli çatışmalarda Şeyh Mahmut yaralı olarak İngilizlere tutsak düştü. 29 Temmuz'da İngiliz mahkemesi Şeyh Mahmut'a idam cezası verdiyse de bu ceza ömür boyu hapse çevrildi ve Şeyh, Hindistan'a sürgün edildi.

1919 içerisinde İngilizlerle temas geçen sadece Şeyh Mahmut Berzenci değildi. Bölgenin etkin isimlerinden Seyit Taha da İngilizlerle ilişki içindeydi ve onlardan bazı beklentileri vardı.

Şeyh Mahmut'la ilişkileri bozulan İngilizler ise, onun yerine birini bulmak zorundaydılar. Bu yüzden Seyit Taha ile görüşmek ve onunla pazarlığa oturmak istiyorlardı. 1919 Mayıs'ında gerçekleşen bir görüşmede, Taha İngiliz himayesi altında İran ve Irak'ın bir bölümünü içine alan birleşik Kürdistan'ın kurulmasını önerdi. İngilizler ise bu himaye altındaki Kürt devletine kesinlikle İran Kürdistanı'nın katılmasını istemediler. Çünkü İran'la anlaşmaları vardı. Seyit Taha bu durumda İngilizlerin onayı olmaksızın da İran Kürdistan'ını bu Kürt devletine katabileceğini, ama bazı koşullar dahilinde İngilizlerle işbirliği yapabileceğini söyledi.

Süleymaniye'de Şeyh Mahmut isyanı devam ederken Seyit Taha'ya yardım etmekten çıkar uman İngilizler bu koşulları kabul ettiler.

1920'de İngilizler Mezopotamya'da büyük çaplı bir ayaklanmayla karşı karşıya kaldılar. Ayaklanma ağırlıklı olarak Arap aşiretlerince çıkarılmış olmasına rağmen Kürt aşiretlerince de desteklendi. Bu durum, İngilizlerle ilişki kuran Kürt önderlerin ne kadar toplumsal tabana sahip olduklarının bir göstergesiydi.

Hamdi Paşa, Kürdistan'ın Mezopotamya'dan ayrı bir ülke olduğunu, bu bölgelerde İngiliz mandası altında bağımsız bir monarşinin kurulması gerektiğini söylüyordu.

C. Mısır'daki "Kürt Bağımsızlık Komitesi"nin Çalışmaları

KBK ... Komite İngilizlere sunduğu bir mektupta "Kürtlerin bağımsızlıklarını kurmayı düşündükleri toprakların Kafkasya'dan başlayarak, Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Divrik, Harran, Erbil, Süleymaniye ve Sana'ya uzandığını ve Revanduz ve Bezirkale'yi de içine aldığını belirtti.

Mektuba göre Kürdistan hükümeti kurulmuştu. Kürdistan ne İran'a, ne de Mekke Emirliğine katılamazdı. Arif Paşa mektupta, Avrupalı güçlerden ve konferanstan bağımsızlık istemediklerini, Ermenilerin Batılıların bir kuklası olduğunu ve bu toprakların kesinlikle verilmeyeceğini, Kürtlerin gerekirse bu uğurda kitleler halinde ölebileceklerini bildirdi.

III. SEVR ANTLAŞMASI VE ÖNGÖRÜLEN "KÜRDİSTAN" PLANI

"Ermenistan Devleti"ne Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illeri ile Harşit nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan topraklar veriliyordu. Antlaşmanın "Kürdistan"la ilgili olan 62-64. Maddeleriyle de, bir takım koşullar öngörülerek, ancak bir yıl sonra bağımsız olabilecek özerk bir Kürdistan kurulmasına karar veriliyordu.

IV. GELİŞMELER KARŞISINDA MUSTAFA KEMAL'İN İZLEDİĞİ POLİTİKA

Türk kurtuluş hareketinin ilk önemli kongresi olan Erzurum Kongresi'nin yapılma nedenlerinden biri, İngiliz himayesi altında bağımsız ya da özerk bir Kürdistan kurulması yolundaki İngiliz-Kürt çalışmalarına karşı önlem alınmak istenmesiydi. ... Nitekim kongre sonucunda alınan kararlardan biri " ... bölgedeki Müslümanların öz kardeş oldukları"ydı. Ayrıca kongrenin Erzurum'da toplanması da oldukça anlamlıydı. Çünkü Erzurum Ermeni ve Kürt hareketlerinin merkezi sayılabilecek bir yerdi.

Mustafa Kemal, Kürt davası yüzünden "Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımları" savını terk ederek, onun yerine müstakbel Türkiye için daha sade olan "hudut tayini" yoluna gitmeyi uygun gördü. Bu yüzden Erzurum ve Sivas Kongreleri beyannamelerinde "30 Ekim 1918'deki hududumuz dahilinde kalan... memalik-i Osmaniye" formülü benimsendi.

Fakat o, hiçbir zaman taktikçiliği elden bırakmadı. Kürtlerin desteğine gereksinim duyduğu o kritik günlerde Mustafa Kemal, Kürt milliyetçilerinin ve örgütlerinin İngilizler tarafından kullanılarak, doğuda bir Ermeni devletinin kurulmasına alet oldukları propagandasıyla, İslam birliği içerisinde mücadele etmek gerektiğini vurguluyor ve böylece Kürtlerin desteğini almaya çalışıyordu.

Paris'te Şerif Paşa ile Bogos Nubar arasında yapılan anlaşmanın ardından -ki bu anlaşmayla bağımsız bir Kürdistan ve Ermenistan kurulması konusunda uzlaşmaya varılmıştı- ... birçok aşiret reisi İstanbul hükümetine ve yabancı devlet temsilciliklerine telgraflar göndererek olayı kinadı ve Osmanlı'ya bağlı kalacaklarını bildirdi.

Kürt önderleri, uluslararası düzeyde yürüttükleri çalışmalarda halkın desteğini arkalarına almayı başaramadılar. ... Mustafa Kemal'in bu konudaki başarısı büyük ölçüde Kürt halkındaki Ermeni korkusunu başarıyla kullanmasından kaynaklandı. Kürt halkının daima kuşkuyla baktığı bir halkın (Ermeniler) temsilcileriyle Kürt önderlerinin anlaşması ise Kürt halkında önderlerine karşı güvensizliğin doğmasına neden oldu. Mustafa Kemal, işte bunu iyi değerlendirdi.

Kemalistlerin Kürt önderlerinin çalışmalarına karşı başarılı bir biçimde aldıkları bir önlem de, Meclis-i Mebusan'a Misak-ı Milli'yi kabul ettirerek, bunu Kurtuluş Savaşının temeli olarak bütün halka mal etmesiydi. Böylece Kürt halkının nazarında "bağımsız Kürdistan" geçersiz bir slogandan başka bir anlam taşıyamaz hale geldi. Çünkü Kemalistler Misak-ı Milli ile Türklerin Kürtlerle birlikte yaşayacakları bir ülke kuracaklarını ilan etmiş oluyordular.

1920 Eylül'ünde Baku'de toplanan "Doğu Halkları Kurultayı"na Kürtlerin katılmaları Kemalistlerce engellenmişti. Mustafa Kemal elinden geldiğince Kürtlerin, bu bölge ile ilgili sorunları uluslararası alana taşımalarına engel olmaya çalışıyordu.

Öte yandan 1920 Ağustosunda Sevr Antlaşmasının Osmanlı hükümeti tarafından imzalanması ise Ankara'nın büyük tepkisine neden olmuştu. ... Londra Konferansına Ankara'dan da temsilci çağırılarak bir anlaşma zemini oluşturulmaya çalışıldı. Bu hareketleriyle Müttefikler, Türk milliyetçilerini, Kürt milliyetçilerine yeğlediklerini göstermiş oldular. ... Kemalistler bundan sonraki bütün uluslararası toplantı ve görüşmelerde Kürt sorununun olmadığını, kendilerinin Kürtlerin de temsilcisi olduklarını, ayrıca Kürtler ile Türklerin ayrılmaz unsurlar olduklarını söylediler.

Üçüncü Bölüm

LOZAN SÜRECİ: KÜRT SORUNUNUN ULUSLAR ARASI BOYUTUNU YİTİRMESİ (1921-1923)

I. SEVR SONRASI İNGİLTERE'NİN DEĞİŞEN KÜRT POLİTİKASI

A. "Bağımsız Kürdistan"dan Vazgeçilmesi

1920'ye kadar İngilizlerin planlanmış, çok net bir Kürt politikaları yoktu. Onlar, sadece iki nokta üzerinde duruyorlardı. Birincisi, Mezopotamya'nın güvenliğinin sağlanması, ikincisi Türklerin çoğunluk oluşturmadıkları yerlerdeki egemenliğine son verilmesi.

Bu konferans, Türk milliyetçilerinin gün geçtikçe başarılar kazanması sonucu Sevr Antlaşmasındaki maddeleri biraz olsun yumuşatmak yoluyla uygulanabilir hale sokarak TBMM hükümetinin de antlaşmayı kabul etmesini sağlamak amacıyla 21 Şubat 1921-12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra'da toplandı.

Bekir Sami Bey Kürtlerle ilgili olarak yanıtında, "*Kürdistan diye bir sorunun olmadığını ve her iki ulusun ayrılık kabul etmez bir kader birliği yaptıklarından ötürü sadece Türkiye sorunu bulunduğu*" nu belirtti.

Türkiye'nin özerklik konusunda kolaylık göstermesi, Kürt ve Asurilerin korunması için gerekli önlemleri alması halinde, Sevr Antlaşmasının "*Kürdistan'a ilişkin Hükümler*"inin mevcut koşulların gereklerine göre değişebileceğini belirtilmekteydi.

Heyet, Hubert Young'ın Kürdistan'ın Irak'tan ayrı tutulması önerisini kabul ederek toplantıya son verdi.

Kahire Toplantısıyla birlikte, İngilizler bir bakıma Sevr'de tasarladıkları bağımsız Kürdistan planını gündemden çıkartmışlardı.

Mezopotamya konusunda birçok kararın alındığı bu toplantıda ayrıca Irak hükümdarlığı için Emir Faysal'ın adaylığının desteklenmesine de karar verildi. 1921 Haziranında Basra'ya gelen Faysal, halk oylaması sonucunda %98 oy alarak 23 Ağustos 1921'de kral oldu. Böylece İngilizler güneydeki Kürtleri büyük oranda gözden çıkartmış oldular.

B. Kürt İsyanı Çıkarma Planları

İngilizler Şırnak aşiret reisi Abdurrahman Ağa'yı ayaklanmaya teşvik ettiler, ama gerekli yardımı vermediler. Bu açıkça İngilizlerin Türk Kurtuluş savaşına karşı Kürtleri kullanmaya çalıştığının bir kanıtıydı. Ama bu kullanma planı hiçbir zaman Kürtlerin başarılı olmasını içermedi.

Churchill'in kafasında Irak ve Türkiye arasında yer alan ve etnolojik olarak Arap olmayan unsurlardan oluşmuş bir tampon devlet resmi vardı.

18 Ekim'de, Cox Churchill'e İngiliz Hava Kuvvetlerinin Ranya ve Revanduz'daki Türk garnizonları üzerinde önemli bir başarı sağladığını bildirdi. Özdemir Paşa olarak bilinen Türk kumandan Ali Şefik El-Mısri, 17 Ekim'de Qala Diza'dan çekilmeye zorlandı ve Koy Sancak yeniden ele geçirildi (sonraki olayların göstereceği gibi, bu başarı geçiciydi). Böylece hava bombardımanının artan etkinliği, Cox'un, Kürt bölgelerinin Irak'a dahil edilmesi yönündeki mücadelesinin başka bir aracı haline geldi.

Cox ve Young Faysal'la 24 Ekimde buluşarak İngiliz politikasının, şimdi "*Arap emperyalizmini değil, Arap milliyetçiliğini teşvik etmek*" olduğunu söylemişlerdi.

Churchill daha sonra Cox'a "*Türkiye'nin şu andaki çabası Irak'a değil batıya yönelik olduğundan, sınırdaki sabit bir konum sağlaması*" gerektiğini söyleyerek sözlerini şöyle bitirdi: "*Şu anda Kürtleri teşvik etmeye yönelik herhangi bir girişime karşıyım*". Bu son söz, Cox'un 28

Ekim tarihli telgrafında, Kürt milliyetçi amaçlarını kışkırtma ve fiili olarak destekleme önerisine ilişkindi.

28 Ekim tarihli telgrafına eklenmiş "çok özel" bir bölümde Cox şu öneriyi getirmekteydi: *"Bedirhan Halil Bey ve Kürdistan Teali Cemiyeti azalarından beş kişi Bağdat'tadırlar ve iki yıldır uğruna çalışmakta oldukları Kürt ayaklanması patlak vermek üzeredir. Bu nedenle 'nüfusu toplam 5-6 milyon olan Dersim, Diyarbakır, Bitlis ve Van havalileri hep birlikte ve eş zamanlı olarak isyana katılmalıdırlar. Ayrıca Halil Bey, Kürtlerin Noel'in yardımına, İngiliz silahı ve diğer takviyeye ihtiyaçları olduğunu söylemektedir. Bundan başka Yunanlıların nefes alması için Anadolu'daki Kürtlerin Türklere karşı isyana teşvik edilmesini gerektirmektedir. Türkler görüşmeye yanaşmaz ve Fransızlar Ortadoğu'da İngiliz siyasetini desteklemekte devam ederse, İngilizler bu Kürt isyanını desteklemelidirler"*.

Cox son olarak, ... Anadolu'da bir Kürt isyanı tehdidinin Türkleri görüşme masasına oturmaya ikna etme açısından bulunmaz bir fırsat olduğunu yazmaktaydı.

C. Kürt İsyanı Planından Vazgeçilmesi

Cox'un önerisinden, Albay Meinertzhagen de hoşlanmamıştı. Ona göre İngiliz politikalarının temel eksenini dost bir Türkiye oluşturmaktaydı. Oysa karşılına getirilen öneri, Türkiye'yi İngiltere'nin sonsuza dek düşmanı yapmaya yeterdi. ... Albayın kanısına göre, savaşta bile olsa isyan kışkırtıcılığı kabul edilir bir şey değildi ve bir biçimde perde arkasındaki tarafa yansırı. ... Fakat Noel, kendi düşlerini gerçekleştirmek için bir imparatorluğu felakete götürebilecek cinsten General Gordon türü ateşli bir fanatikti.

Masterton-Smith de muhtırasına şu hususu eklemişti: *"Bu iki hususta sonuç ne olursa olsun, Türklere karşı baş kaldırmaları için Kürtlere herhangi bir destek verilmesine tamamen karşıyım. Dahası, isyan başarısızlığa uğrayacak olursa ki kimsenin bundan şüphesi olmasın, İngilizler henüz başımızdan savmış olduğumuz Süryani ve Ermenilerin yerine bir Kürt mülteci sürüsüyle uğraşmak zorunda kalacaklardır"*.

Noel ve Bedirhanlar ayrı bir Kürt devleti kurulmasını istemekteydiler. Kasım 1921 itibarıyla Cox, Kürt bölgelerinin Irak'a dahil edilmemesinin sağlanması için değil, Anadolu'da Türklere karşı bir Kürt isyanının kışkırtılması için Noel ve Bedirhanların Bağdat'ta kalmalarını istemekteydi. Cox, bu tarihte Kürt bölgelerini Irak'a dahil etme hedefinde başarıya ulaşmış olduğunun farkına vardı.

İngilizlerin manda bölgesi dışında Türklere karşı bir Kürt isyanını desteklememesine ilişkin Kasım-Aralık 1921'de varılan karar 1922'de teyit edildi. İngiltere'nin 5 Haziran 1926'da Türkiye-İrak Antlaşmasının imzalanmasına kadar izlediği siyaset de bu oldu. Ama bu, Kürtlerin henüz belirlenmemiş Musul vilayeti sınır bölgesinde kullanılmayacakları anlamına gelmiyordu. İngilizler *"gerekli bir önlem olarak Kürt ihtilalcileriyle temasa devam"* edeceklerdi.

1922, özellikle Irak'ın kuzeyi açısından oldukça hareketli ve sıcak çatışmaların yaşandığı bir yıl oldu. Bu dönemde gerek İngilizler gerekse Türkler diplomatik yolları bir yana bırakarak, Musul sınırında karşılıklı askeri ataklara kalkıştılar.

Türk kurtuluş savaşının her geçen gün nihai zafere yaklaşmasının yanı sıra Musul bölgesinde süren gerginlik Londra'daki siyasi dengeleri de altüst etti. Lloyd George kabinesinin izlediği politikaya karşı tepkiler ve baskılar gelmeye başladı. Bu baskılar sonunda 19 Ekim 1922 tarihinde Lloyd George başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı. Kabinenin düşmesiyle

Türkiye ile savaş olasılığı da ortadan kalkmış oldu. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Bonar Law uzlaşma yanlısıydı. Öyle ki, Musul'u bile terk etmeyi düşünüyordu. Artık Londra açısından sorunun çözümü Lozan'a kalmıştı.

Bundan sonra bütün dikkatlerini Musul ve çevresinde yoğunlaştıran İngilizler için Eylül 1922'de durum hiç de iç açıcı değildi. Bu yüzden, nüfuzunu kullanarak bölgeyi yatıştırması amacıyla sürgündeki Şeyh Mahmut Berzenci 12 Eylülde Bağdat'a getirildi ve kendisiyle bir anlaşma yapıldı. Buna göre Şeyh Türkleri bölgeden kovacak, yönetimi üzerine alacaktı. İngilizler ona her türlü yardımı yapacaklardı. Hatta Kürt davasına da yardım edeceklerdi. Bu sözü hem İngiltere hem de Irak hükümeti vermekteydi. Fakat Şeyh Mahmut'un 30 Eylül'de Süleymaniye'ye gelir gelmez krallığını ilan etmesi, bir kez daha İngilizlerle arasını açtı. Şeyh Mahmut bağımsız bir devlet peşindeydi ve Türklerle de temas halindeydi.

Lozan görüşmelerinde ise Musul konusu bir türlü çözüme kavuşturulamıyordu. Şeyh Mahmut ise bu durumdan yararlanmaya çalışarak Türklerden başka SSCB'den de yardım isteğinde bulundu.

Böylece 1922 ortalarından itibaren İngilizlerin Kürtlerle ilgisi sadece Musul'la sınırlı hale gelmiş oldu. İngilizler zaten 1921'den itibaren Türk Kurtuluş Savaşının başarıya her adım atışında Kürtlerle ilgilerini biraz daha azalttı ve onları biraz daha gözden çıkarttı.

II. KÜRT ÖNDERLERİN ETKİNLİKLERİ VE KOÇGİRİ İSYANI

B. Anadolu'daki Kürtlerin Sevr Antlaşmasını Uygulama Çabaları

İsyanı başlatan Kürt aşiret reisleri, Ankara hükümetinin zorlu bir dönem geçirdiğini de hesaba katarak "Kürdistan"ın, İstanbul tarafından kabul edilen özerkliğinin Ankara hükümetince kabul edilip edilmeyeceğinin açıklanması, cezaevlerindeki Kürtlerin salıverilmesi, Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerden Türk memurlarının çekilmesi ve Koçgiri bölgesine sevk edilen birliklerin geri çağırılması gibi isteklerini içeren bir mektubu TBMM'ye gönderdiler.

Ankara hükümeti bu istekleri değerlendirmek üzere Elaziz'den Dersim'e bir heyet gönderdiyse de, heyet üyeleri Kürtler tarafından alınmayarak kovuldular. Bundan sonra Kürtler 25 Kasım 1921'de Ankara'ya bir telgraf çekerek Sevr Antlaşması hükümleri uygulanıp Diyarbakır, Van, Elaziz ve Bitlis'te bağımsız bir Kürdistan kurulmayacak olursa, Dersim'in batısındaki aşiret reislerinin silahlı eyleme başvuracaklarını bildirdiler. Ankara hükümeti bu isteklerde onlarla aynı görüşte olduğu karşılığını vererek zaman kazanmaya çalıştı. Bu sırada Sivas'taki Kuva-yı Milliye birliklerini takviye etti. Ayrıca Mustafa Kemal, Alişan Bey'den Ankara'ya gelmesini ya da Sivas'ta yüksek bir hükümet memurluğu görevini kabul etmesini rica etti. Fakat Alişan Bey, bağımsız Kürdistan isteğini yenileyerek bu öneriyi reddetti.

Baytar Nuri Dersimi'nin düzenlediği ve Canbegan ve Kurmuşen aşiretleri başta olmak üzere Kürt aşiret reislerinden bazılarının katıldığı bir toplantıda Sevr Antlaşmasının uygulanması, Diyarbakır, Van, Bitlis, Elaziz, Dersim ile Koçgiri'yi içine alan bağımsız bir Kürt devleti kurulması yönünde karar alındı. Ama 20 Aralık 1920'de Nuri Dersimi tutuklandı.

Buna rağmen Ocak 1921'de Kemalistlerle Kürt asiler arasında çatışmalar başladı. Önceleri Kürtler bir takım küçük başarılar elde ettiyseler de, öteki, aşiretlerden beklenen katılım olmaması sonucunda Nisan 1921'de isyan bastırıldı.

III. LOZAN ANTLAŞMASI VE KÜRDİSTAN PLANININ RESMEN SONU

A. Lozan Barış Konferansı'nda Kürtlerin Konumu

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de ... açıldı. ... 24 Temmuz 1923'te antlaşmanın imzasıyla son buldu.

İsmet, Paşa, konferansta TBMM hükümeti için "Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir. Çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde, ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadır" demekteydi.,,

Müttefiklerin Türklerle anlaşma niyetinde olduğunu fark etmişlerdi. Bunun yanı sıra, Mustafa Kemal Kürtlere güven verecek tavırlar sergiliyordu. Kürtleri el üstünde tutmaya çalışıyor, onların haklarını koruyacağını belirtiyordu. Kürt aşiret önderlerine gönderilmiş telgrafların yanı sıra, 1921 Anayasası Kürtlere verilecek özerkliği zedelemiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Ocak 1923 İzmit basın toplantısında, bu hususun belirtilmiş olması, Kürtleri umutlandırıyordu.

B. Musul Tartışmaları Sırasında Tarafların Kürtlere Yaklaşımı

İsmet Paşa, bölgede bir plebisit yapılmasını da önererek, İngiliz istatistiklerinin doğru olmadığını ve Musul'un çoğunluğunu oluşturan halkların Kürtler ve Türkler olduğunu, Britannica Ansiklopedisine dayanarak Kürtlerin de Turan, kökenli olduğunu belirtti.

Türkiye'nin Musul 'la ilgili tezi açısından önemli bir nokta da, ülkenin iç ve dış güvenliği sorunuydu. Türkiye, İngilizlerin Türklere karşı Kürtleri kışkırttığını görmüştü. Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu Musul Türkiye'den koparıldığı takdirde İngiltere'nin ileride Irak'taki Kürtlere özerklik verilmesini istemesiyle birlikte Türkiye'deki Kürtlerin de benzer isteklerle ortaya çıkmasından korkuluyordu. Kürtlük konusu, Türkiye için bir iç ve dış güvenlik sorunu oluşturabilirdi. Oysa Musul Türkiye'ye katıldığı takdirde Kürtlerin, Türkiye yurttaşı olarak Türklerle aynı çatı altında yaşamaları kolaylaşabilirdi. Yani daha kolay kontrol altına alınabilirlerdi. Dolayısıyla Türk heyetinin Musul konusuna bağlı olarak Kürtlere yaklaşımı esasen siyasi stratejik ve ekonomik temellere dayanıyordu.

İngiliz tezini açıklayan Curzon, Musul'un 1/12'sini oluşturan Türkler için buranın Türkiye'ye verilemeyeceğini, nüfusun çoğunu oluşturan Kürtlerin Türklerle aynı soydan geldikleri görüşünün kesinlikle doğru olmadığını, önerilen plebisitin de Araplar ve Kürtler tarafından kabul edilmediğini, Kürtlerin "bunun ne anlama geldiğini bile bilmediğini", dolayısıyla uygulanamayacağını söyledi. Ayrıca bölgenin iktisadi açıdan ilişkilerinin Türklerin ileri sürdüğü gibi kuzeyle değil, batı ve güneyle olduğunu ifade eden Curzon, Musul konusunda İngiliz tezinin buradaki petrole hiçbir ilişkisi olmadığını iddia etti.

Türk tezinde geçen istatistiklere göre, Kürt nüfusu, İngiliz istatistiklerinde belirtilen nüfusun hemen hemen yarısına karşılık gelirken, Türk nüfusu, İngiliz istatistiklerinde belirtilenden iki kat fazlaydı. ... Sorun, daha sonra çözümlenmek üzere antlaşma metnine şu hüküm konularak kapatıldı:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır.

Anlaşmaya varılmazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükümetleri, kesin geleceği bu karara bağlı toprakların mevcut durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askeri veya başka bir harekette bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler. "

C. Azınlıklar Sorunu Açısından Kürtlerin Durumu

Konferansın 12 Aralık 1922 tarihli oturumunda azınlıklar konusu gündeme geldi ve İngilizler azınlık kavramını etnik açıdan ele almak istedi. Fakat Türk heyeti, Müslümanlar arasında bu anlamda bir farklılığın söz konusu olmadığını belirterek, Türkiye'de sadece dini azınlıklar olduğunu ileri sürdü.

İngiliz diplomat, azınlıklar konusundaki şiddetli gösterişleri ve büyük gürültüleri doğal saymayı tavsiye ederek, yıllarca bu topluluklara bir çok vaatlerde bulunarak büyük taahhüt altına girdiklerini, bu yüzden şimdi bunlara son verirken bu kadar merasim yapılmasının yadırganmaması gerektiğini söylemişti. ... Fakat sonuçta, Türkiye'nin talebi doğrultusunda (gayrimüslimlerin azınlık sayılması) bir orta yol bulunarak azınlık statüsüne konulacakların dinsel esasa göre belirlenmesi görüşü kabul edildi.

Bununla birlikte bu bölümde yer alan haklar, ilk bakışta sadece gayrimüslimlere verilmiş gibi görünmektedir. Böyle düşünmeye iten en önemli etken kuşkusuz Lozan Antlaşmasında azınlıklardan söz edilirken sadece "*gayrimüslim azınlıklar*" deyimine yer verilmesiydi. ... Oran'a göre ... Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" başlıklı kesimi şu dört gruba farklı farklı, ama hiçbir işlemle geri alınamayacak haklar tanımaktadır:

- i) Müslüman olmayan Türk uyrukları
- ii) Tüm Türk uyrukları
- iii) Türkiye'de oturan herkes
- iv) Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyrukları

Bu durumda Lozan Antlaşması, bu kesimde sıraladığı ve 37. Maddede de "geri alınmaz" ilan ettiği hakları, "din" ölçütüne dayandırdığı azınlıklarla sınırlı tutmamıştır. O halde Kürtler de azınlık sayılmamakla birlikte bu haklardan yararlanmak durumundadırlar.

39. Maddenin 4. fıkrası şöyledir:

"Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır."

Aynı maddenin 5. fıkrası ise şöyledir:

"Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır."

Böylece Lozan Antlaşmasında gayrimüslim olanların dışındakilere, bu arada da Kürtlere sağlanan haklar arasında milliyet, dil, soy, din ayırımı yapılmaması, yaşam ve özgürlük güvencesi, yasa önünde eşitlik ve yukarıda metni verilen 39. Maddenin 4. ve 5. fıkralarıyla sağlanan dil özgürlüğü sayılabilir.

Oran, yaptığı yoruma ilişkin gelebilecek itirazları da yanıtlamaktadır. Buna göre, Lozan'ın azınlık kavramını esas olarak "din" ögesine dayandığını göz önüne alarak, "Azınlıkların Korunması" başlığının sadece gayrimüslim azınlıkları ilgilendirdiği söylenemez mi? Oran'ın bu soruya yanıtı "hayır". Çünkü anlaşmanın imzalandığı yıllarda "insan hakları" kavramı henüz dünya literatüründe yerini almamış, bu nedenle metinde bu başlık kullanılmıştır. Halbuki bu kesim, sadece azınlık haklarıyla değil, aynı zamanda insan haklarıyla da ilgilidir.

İkinci olarak, anlaşmayı yapanların her yerde ve her zaman "gayrimüslim" nitelemesini kullanmaya gerek duymadıkları, bunun zaten başlıktan da anlaşılacağı söylenebilir mi? Oran'a göre, bu da mümkün değildir. Çünkü bir uluslararası antlaşma yapılırken, çok önemli bir husus, metnin açık seçik bir biçimde kaleme alınmış olmasıdır. Bunun için, gerekirse sık sık aynı ifadeler kullanılır. Kaldı ki Lozan Antlaşma metninde, kimi maddelerde açık açık "Müslüman olmayan Türk uyrukları" denirken, kimi maddelerde "tüm Türk uyrukları" ya da "Türkçe'den başka dil konuşan Türk uyrukları" ifadelerinin kullanılmış olması, tarafların yukarıda sözü edilen dört ayrı kategoriden söz ediyor olmalarından ötürüdür.

D. Lozan Antlaşması'nın Kürt Hareketi Açısından Sonuçları

Lozan'la birlikte Kürt sorunu, uluslararası niteliğini kesin olarak kaybetmiştir.

İkinci olarak, Lozan Antlaşması, Kürt milliyetçileri için bölücü bir anlaşma olarak görülmüştür. Onlara göre, 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla, doğu-batı olarak ikiye bölünen tarihi "Kürdistan", Lozan'la kuzey-güney olarak bir kez daha bölünmüştür. Daha doğrusu bu bölünmüşlük resmileşmiştir. Aslına bakılırsa bu topraklar zaten hiçbir zaman siyasal ve sosyo-ekonomik açıdan bir bütün olmamıştı. O nedenle bu bölünmüşlüğü sadece coğrafi bölünmüşlük olarak kabul etmek gerekir.

Lozan sonrası, temelde üç ayrı devletin sınırları içinde yer alan Kürtler, bundan sonra haklarını vatandaşları oldukları devletlerden istemeye başladılar.

Sonuçta Lozan Antlaşması, Türk milliyetçilerinin zafer belgesini simgelerken, Kürt milliyetçilerinin mağlubiyetlerinin simgesi olmuştur. Bunun da bir sonucu olarak bundan sonra Türkiye'de "Türkiye milleti" değil, "Türk milleti" olacaktır.

Dördüncü Bölüm

KÜRT HAREKETİNİN YENİDEN ÖRGÜTLENMESİ VE KÜRT SORUNUNA ULUSLAR ARASI BOYUT KAZANDIRMA ÇABALARI (1924-1958)

I. DİPLOMATİK GİRİŞİMLERİN SONU VE DIŞ DESTEKLİ İSYAN ÇABALARI (1923-1937)

A. Azadi Çatısı Altında Yürütülen Çalışmalar

1. Azadi'nin Kuruluşu ve Dış Destek Arayışları

Azadi'nin, önceki yıllarda kurulan Kürt örgütlerinden oldukça farklı bir görünümü vardı. Çekirdek kadrosunu aristokratlar ve aydınlar değil, deneyimli askerler oluşturmaktaydı. Örgütün merkez İstanbul'da veya Ankara'da değil, Erzurum'daydı. ... Örgütün kurucu üyelerinin ortak bir özelliği, başlangıçta Kemalistleri destekleyip de daha sonra düş kırıklığına uğramış kimseler olmalarıydı.

Azadi ilk kongresini 1924'te yaptı. ... Nakşibendi Şeyhi Said Efendi de katıldı. ... Alınan iki önemli karar dikkat çekiciydi:

- i) Kürdistan'da genel bir isyan başlatılacak ve bunu bağımsızlık ilanı izleyecekti. İsyana, bütün ayrıntılarıyla planlanacak ve görevlendirilenlere gerekli bilgiler verilecekti.
- ii) Harekete gerekli dış destek İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nden sağlanmaya çalışılacaktı.

Fakat Sovyet yardımına birçok milis itiraz etti. Çünkü onlar dini nedenlerden ötürü Rusları kendilerinin en büyük düşmanı sayıyorlardı. ... Komutanlar bu durumda Türkleri, dinsiz Bolşeviklere tercih ediyorlardı. Şeyh Sait onları, Türkler tarafından Ermenilerin akıbetine

uğratılmaktansa, inançsızlardan yardım almanın daha iyi olduğuna inandırdı ve bu sorun çözüldü.

Sovyetler Birliği hareketi desteklediğini, fakat yardım edebilecek durumda olmadığını bildirmenin yanı sıra, Türk hükümetine de hiçbir biçimde destek çıkmama güvencesi verdi. İngiliz kaynaklarına göre ise Cibranlı Halit Bey, Urmiye'de Rus Başkonsolosu Savasu ile görüştü, ama olumlu bir yanıt alamadı.

Yapılan yardım isteği İngilizlerce olumsuz karşılandı.

İlginç bir biçimde 1924 sonbaharının ilk günlerinde Azadi mensupları, bir yanlış anlamadan ötürü kendilerini Nasturi İsyanı içinde buldular. Bu yanlış anlama aynı zamanda örgütün önder kadrosunun da sonu oldu.

2. İngiliz-Nasturi-Azadi İşbirliği ve Beytüşşebap İsyanı

Bilindiği gibi Lozan'da Türkiye ile Irak arasındaki sınırın dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanması öngörülmüştü. ... 19 Mayıs 1924 tarihinde başlayan konferansta Türk tarafı adına konuşan Fethi (Okyar) Bey, Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un kendilerine bırakılmasını, buna karşılık petrolde ortaklık kurulmasını önerdi. ... Ayrıca Cox bununla da kalmayıp Beytüşşebap bölgesinin Nasturilere verilmesini istedi. ... Aslında İngiltere, Musul için Nasturilere gerekli yardımları yapmış ve onları silahlandırarak bölgeye sevk etmişti.

Nasturiler ... Önderleri Ağa Petros'du. 1923'te Ağa Petros, oldukça ayrıntılı bir "Nasturi devleti" planıyla İngilizlere başvurmuştu. Petros, Van, Urmiye, Hakkari ve Musul bölgelerini içine alan toprakları istiyordu. ... Haliç Konferansında Türk tarafının direktmesi üzerine İngilizler, Nasturileri silahlandırarak 1924 Eylül'ünde ayaklandırıdılar. Ayrıca Irak'taki Ermeni ve Asurileri de seferber ettiler. ... Askeri hareket 12 Eylül 1924'te başladı.

Kürtler bu isyana Yusuf Ziya tarafından "Kürt kuvvetleri komutanı İhsan Nuri" adına gönderilen bir telgrafın yanlış deşifre edilmesi sonucu katıldılar.

İsyanda fiilen bulunmayan Cibranlı Halit ve Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ise, Mustafa Kemal'in emriyle tutuklandılar. ... Bu kişiler ... Türk uygulamalarından duydukları endişe ve şikayetleri dile getiren uzun bir listeyi İngiliz yetkililerine sundular. Listede şu maddeler yer aldı:

" (i) Azınlıklara ilişkin yeni bir yasa halihazırda Hıristiyanlar için uygulanmıştır. Türk hükümeti, Kürtleri Batı Anadolu'ya dağıtarak yerlerine Türkleri yerleştirme çabalarına gireceği yolunda kuşkular uyandırıyor. (ii) Türklerle Kürtleri birbirlerine yaklaştıran son kurum olan hilafet kaldırılmıştır. (iii) Okullarda ve mahkemelerde Kürtçe konuşulması kısıtlanmıştır. Kürtçe eğitim hoş karşılanmamaktadır (iv) "Kürdistan" sözcüğü bütün coğrafya kitaplarından kaldırılmıştır. (v) Kürdistan'daki bütün üst düzey yöneticiler Türk'tür. ... Hükümet, aşiretleri birbiri aleyhine kışkırtmaktadır. (vi) Orduda, Kürtlerin rütbeleri düşüktür. Türk askerler, sık sık Kürt bölgelerini basmaktadırlar ve aldıkları ürünlerin karşılığını ödememekteydirler. (vii) Ödenen vergilerin karşılığı alınmamakta ve hükümet, Alman sermayesini kullanarak, Kürtlerin maden zenginliklerini sömürmektedir."

İnsan hakları kavramının gelişmediği bir dönemde ... İngilizlerden bu şekilde yardım istemek uluslararası politikanın doğasına uygun düşmemekteydi.

1924 sonunda Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, Kürt aşiret reisleriyle ... Toplantıya katılanlar, "Kürt halkının ulusal haklarının elde edilmesinin ancak silahlı bir isyan ile mümkün olacağı" üzerine görüş birliğine vardılar ve isyan tarihini 21 Mart 1925 (Nevruz günü) olarak belirlediler.

3. Bir Komplo Hikayesi: "Mr. Templen" Olayı

İstanbul Emniyet Teşkilatı, elde ettiği bir fırsatı değerlendirerek bir komplo düzenledi.

4. Şeyh Sait İsyanı ve "Yabancı Parmağı" Sorunu

a. Öne Sürülen İddialar ve Bunlara Verilen Yanıtlar

Bu isyanın İngilizlerin kıskırtmasıyla çıkartıldığı iddiası aslında Musul konusunda bazı önyargılara dayanmaktaydı.

Komünist Enternasyonal belgelerinde, isyanın bir İngiliz manevrası olduğu belirtilerek İngiltere'nin, kendi işbirlikçilerinin ve feodal unsurların yardımıyla çıkarttığı bu isyan sayesinde Musul üzerindeki isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmeyi hesapladığı ifade ediliyordu. Ayrıca bu belgelere göre İngiliz emperyalizmi, Doğu Anadolu'da kurulacak kukla bir Kürt devletini, SSCB'ye karşı bir üs olarak kullanmayı planlıyordu. ... Kısacası Moskova, Kürt feodal unsurları İngiltere'nin desteklediğine inanıyordu. Bu yüzden de Mustafa Kemal'i destekliyordu.

c. Suçlamalar Karşısında İngiltere'nin Tavrı

Şeyh Sait'in oğullarından Ali Rıza, ... Kürt bağımsızlık mücadelesinin devam edeceğini, Türkiye'deki isyanın mali güçsüzlükten değil, cephane eksikliğinden başarısız olduğunu söylemiştir. ... Fransızlar, İngiliz yanlısı bağımsız bir Kürdistan'ı istemiyorlardı.

İngiliz belgeleri arasında, Kürt isyanının "doğrudan doğruya Türkiye tarafından planlanmış olabileceği" biçiminde bir iddia da bulunmaktadır. ... (i) Asilerin elebaşlarının, sınırı aşip "kardeşlerini kurtarmak üzere" Musul'a girmeleri ve sonra da bütün bu bölgeyi Türkiye'ye teslim etmeleri. (ii) Irak Kürtlerinin Türkiye'de başarılı bir isyanı gerekçe yapıp Türkiye Kürtleriyle birleştiklerini ilan etmeleri ve sonunda bütün halinde Ankara'ya bağlanmaları. (iii) Veya Türkiye'nin hiç olmazsa isyanı bahane edip Irak sınırına yığınak yapması.

Böylece isyandan dolayı açıkça olmasa da, kapalı kapılar ardında Türkiye'nin İngiltere'yi suçlamasına karşılık, İngiltere de Türkiye'yi suçlamaktaydı.

İngilizlerin bu isyana karıştığına ilişkin çok az resmi Türk suçlaması bulunmaktadır. İsyanın başında yapılan suçlamanın ardından daha çok basın bu konuyu işlemiş, isyanın sona ermesinden sonra İngilizlere yönelik resmi bir suçlama ise yapılmamıştır.

Kürt mahkumların ... sadece dinsizliğe karşı silahlandıklarını söyledikleri kaydedilmektedir.

Ne var ki Musul sorununun çözüme kavuşturulamadığı bir sırada, bağımsızlığa kadar varmayacak bir Kürt isyanı -hiç olmazsa sonucu öyle gösteriyor ki- İngiltere'nin işine gelmişti. Türkiye'nin sınırları içindeki Kürtlerle bile barış içinde yaşamayı başaramadığı ortaya konursa, çoğunluğu Kürtlerde oluşan Musul vilayeti üzerindeki iddiası zayıflatılmış olacaktı. Çünkü Türkiye'nin Musul sorunundaki temel iddiası, Türklere Kürtlerin bir bütün oluşturduğu idi. Nitekim Türkiye'nin o sıralarda Kürtlerle arasını iyi tutması şart görünüyordu ve bunun farkında olan Mustafa Kemal, 1 Ağustos 1924'te Diyarbakır'da bir kongre toplayarak, Kürtlere özerklik vereceği anlamına gelen düzenlemelerin yapılacağı vaadinde bulunmuştu. ... İsyanın

İngiltere'ye sağladığı bir diğer fayda da, yine Musul ile ilgili olarak, bu fırsattan yararlanarak Musul'a karşı bir askeri harekate girişmediği sürece iç isyanla uğraşan bir Türkiye'nin dış politikasına ağırlık verememesi dolayısıyla İngiltere'ye karşı fazla diretemeyecek olmasıydı.

Sonuç olarak, İngiltere'nin isyanın çıkmasından çok, sınırlı kalmasıyla ilgilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Mete Tunçay, dinsel açıdan hilafeti getirmeyi amaçlayan ya da ... siyasal açıdan Kürdistan'ın bağımsızlığını gerçekleştirmek isteyen bir isyanı İngiltere'nin desteklemesi için herhangi bir nedenin olmadığını belirtmektedir. Gerçekten, Hint Müslümanlarının, Hint Hilafet Komitesi adı altında Türk Kurtuluş Savaşına sempatilerini, İngiltere'ye de tepkilerini göstermek için 600.000 lira toplayıp yolladıkları bu dönemde, hilafeti isteyen bir hareketin İngilizlerce desteklenmesi pek akla yatkın değildir.

Göz önüne alınması gereken bir başka husus, o sıralarda, İngiltere'nin, Şeyh Mahmut Berzenci önderliğindeki Kürt hareketiyle başının deritte olduğudur. Dolayısıyla Kürtlerle uğraşan bir İngiltere'nin kuzeyde yeni bir Kürt hareketini desteklemesi, güneydeki Kürt hareketinin güçlenmesi anlamına gelecekti ki, İngiltere bunu asla istemezdi. ... Tek ciddi sorun Musul'du. Zaten Türkiye Musul sorununun çözümünü Lozan'dan MC'ye havalesini kabul etmekle, bir bakıma burayı İngiltere'ye vermeye razı olabileceğini ima etmiş oluyordu.

Tüm bu bilgi ve yorumların ışığı altında, İngilizlerin, Şeyh Sait isyanının çıkmasında Kürtleri azmettirmediklerini, desteklemediklerini ve onları Türkiye ile baş başa bırakarak karşılıklı yıpranışı seyrettiklerini, elinden geldiğince de bu durumdan Musul konusundaki tezlerini desteklemek için yararlanmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür.

d. Şeyh Sait İsyanının Sonuçları

Lozan sonrası Kürtlerin yeniden örgütlenerek giriştiği ve Türkiye'nin gerek iç gerekse dış politikası açısından önemli sonuçlar doğuran ilk büyük hareket, Şeyh Sait isyanı olmuştur. İç politika açısından Takrir-i Sükun Kanununun çıkmasıyla, ülkede muhalefetin sindirilmesi ve doğuya yönelik bazı önlemlerin alınması bu sonuçlardan sadece ikisidir. Bir başka önemli sonucu ise, Kürt milliyetçiliğinin ülke içinde bastırılmasıyla, dışarıya kaçmasıdır. Bundan sonra Kürt milliyetçileri çalışmalarını Suriye ve Lübnan'da yürüteceklerdir. Türkiye'de kalan Kürtler ise, Kurtuluş Savaşında sağlanan işbirliği ve gönüllü birlikteliğe son vereceklerdir.

İsyanın Türk dış politikası açısından doğurduğu en önemli sonuç ise, Musul konusunda Türk tarafının sunduğu, Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istedikleri tezinin geçerliğini yitirmesidir.

İsyanın Musul sorunuyla birlikte ele alındığında Türk dış politikası açısından bir diğer sonucu ise, Türkiye'nin SSCB'ye yakınlaşmasıdır. ... Tüm bu koşullar iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış ve bu çerçevede 17 Aralık 1925'te (Musul Kararının MC'de kabulünden bir gün sonra) Dostluk, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştı.

Şeyh Sait isyanının ardından ... "Hoybun" örgütü kuruldu.

B. Musul Sorununun Çözümü Karşısında Kürtlerin Durumu

Rapora göre, halkın çıkarları açısından ihtilafli arazinin taksim edilmemesinde yarar vardı. Bu nedenle Brüksel hattı sınır olmalı, bunun güneyi, bölgeyi geliştirme olanağına sahip İngiltere'nin mandası Irak'a bırakılmalıydı. Bu manda 25 yıl sürmeli ve ülke idaresinde adaletin icrası ile okullardaki tedrisat için Kürtlerden memur atanarak Kürtçe'nin resmi dil olarak kabul edilmesi sağlanmalıydı. Bunlar olmadığı takdirde Kürtlerin Türkleri tercih edecekleri açıktı. Böyle bir durumda ise Musul, Türkiye'ye devredilmeliydi. Fakat eğer MC daha adil bir çözüm olarak Musul'un taksimine karar verecekse, o takdirde komisyon, Küçük Zap hattını muhtemel bir sınır olarak önermekteydi.

Rapora göre, Musul'daki Arapların büyük bir kısmı Türkiye'ye katılma arzusu içindeydi. Kürt eşrafı olmasa bile, Kürt halkının büyük bir çoğunluğu da Türk yanlıydı. ... Hıristiyanlar ve Yezidiler ise, Irak rejiminden yanaydılar. ... Komisyonun, halkın eğiliminin Türklerden mi, yoksa Irak'tan mı yana olduğu şeklinde bir araştırma yapması kaçınılmaz olarak halkı iki seçenekten birini yeğlemek durumunda bırakıyordu. Halbuki, bir üçüncü şık olarak Kürt hükümetinin istenip istenmediği de sorulsaydı, çok farklı bir tabloyla karşılaşılabilirdi. Ama bu ne İngilizlerin, ne de Türklerin işine gelirdi.

Halk mevcut yönetimden ceza gelir korkusuyla Irak lehine yalan söylemişti. Ayrıca kişisel çıkarlar da böyle bir eğilimin oluşmasında rol oynamıştı. ... İngiliz propagandasıydı. İngilizler, özellikle ekonomik olarak Musul'un Irak içerisinde daha iyi gelişeceği propagandasını yapmaktaydılar.

Siyasi tezlerin değerlendirildiği bölümde, aksi resmen beyan edilmedikçe Musul'un hukuken Türk egemenliğinde olacağı belirtilmekteydi. ... Kısacası, rapor, Musul'un ekonomik açıdan Irak'a siyasi açıdan Türkiye'ye bağlanmasının gerektiğini belirterek halkın eğiliminin de değişkenlik göstermesi dolayısıyla, kesin bir şey söylememekle birlikte, Musul'un taksiminden başka çare de önermemekteydi.

Konseyl 16 Aralık 1925 tarihinde yaptığı toplantıda, Üçlü Komisyonun raporunu esas alarak Brüksel Hattının güneyini Irak'a, kuzeyini Türkiye'ye bıraktı. Ayrıca Irak'ta 25 yıllık bir İngiliz mandası kurulmasını ve Kürt halkının gelişmesi için kültürel, idari, eğitsel ve sosyoekonomik tedbirler alınmasını hükme bağladı.

5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da Türkiye-İngiltere-Irak arasında imzalanan "Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması"yla Musul Irak'a bırakıldı ve karşılığında Türkiye'ye Irak petrol gelirlerinden 25 yıl süreyle % 10'luk bir petrol hissesi verildi.

Bu haliyle Musul sorununun çözümüyle, Türkiye-İngiltere ilişkilerindeki sekiz yıllık çatışma dönemini kapandı, İngiliz-Kürt ilişkilerinin de kesin olarak sona erdiği söylenebilir.

C. Hoybun çatısı Altında Yürütülen Çalışmalar

1. Kürt-Ermeni İlişkileri ve Hoybun'un Kuruluşu

Nikitin, Kürt hareketinin üç evre geçirdiğini ve Hoybun'un kuruluşuyla yeni bir evreye girdiğini söyler. Birinci evre serkeşlik, sosyal kargaşa ve ayrıcalıklarını kiskançça korumak isteyen feodallerin ayaklanması dönemidir. İkinci evre, Jön Türk hareketiyle birlikte Kürtlerin ulusal özelliklerini tanıyacak bir konum elde etme yönünde girişimlerin yapıldığı dönemdir. Üçüncü

evre ise, Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan, Kürt sorununun uluslararası boyut kazandığı dönemdir. Kürt hareketi 1927'de Hoybun'la beraber yeni bir evreye girmiştir.

Taşnak Partisi, Ermeni-Kürt ilişkilerinde bir uyuşma sağlanabilmesi için uzun süredir çaba harcamaktaydı. ... Taşnak Partisi ile Kürt Milli Komitesi arasında bir anlaşma yapıldı. ... Ermenilerin Kürtler aleyhine yaptıkları propagandalara son verilmesi kararlaştırıldı. Böylece Ermeniler, sahip oldukları yayınlar aracılığıyla hangi ülkede olursa olsun Kürt davasını savunacaklar ve Avrupa'da Kürtler arasında bir Kürt örgütü kuruluncaya kadar yardımcı olacaklardı. Ayrıca, "Büyük Ermenistan" davasından vazgeçeceklerdi.

Bundan sonra kökenleri çok eskilere dayanan Kürt-Ermeni ilişkilerinin düzeltilerek "ortak düşman"a (Türkiye) karşı birlik çabaları, Şeyh Said isyanının ardından Suriye'ye sığınan Kürt milliyetçilerinin Hoybun adlı örgütü kurmaları ile sonuçlandı.

Alınan karara göre, İngilizler Kürtlere para ve gerekirse silah yardımı yapacak, Nasturilere destek verecek, Hoybun'un Türkiye'ye Şemdinan bölgesinden başlatacağı taarruzun Van'ın işgaliyle sonuçlanması halinde İngilizler yardımda bulunacaklardı. ... İngiltere'nin, Kürtlerle bu kadar yakın olması pek mantıklı görünmemektedir.

Hoybun, sözcük anlamıyla kimilerine göre "benlik, özbenlik" anlamına gelirken, kimilerine göre "özerklik, özü oluşturma" anlamına gelmekteydi.

Paris'te yapılan toplantıda, biri Kilikya'da öteki Erivan'da olmak üzere iki Ermeni devleti ve bunlar arasında bir "Kürdistan" kurulmasına karar verildi.

Sonuç olarak her halükarda Kürtler Ermenilerle işbirliği yaparak Türkiye sınırları dışında 1927'de gerçekleştirdikleri bir toplantı sonrası Hoybun örgütünü kurdular.

Fakat Örgütün en zayıf yönü, kendi iddiasının aksine, bütün Kürtleri temsil edebilecek bir yapıda olmayıştı. ... Kürt halkı örgüt hakkında pek az şey biliyordu.

Hoybun'un bir diğer zayıf yönü de, kuruluş aşamasında da görüldüğü gibi, yabancı güçlerin etkisi altında kalmış olmasıydı. ... Taşnakların Hoybun'u desteklemesinin en önemli nedeni Türk topraklarında herhangi bir silahlı eyleme girişememelerinden dolayı, Kürtleri kullanmak istemeleriydi. ... Aslında onlar, bağımsız bir Kürt devletinin, "bağımsız ve büyük" Ermeni devletinin temeli olacağını ummuşlardı.

Kürtlerin seslerini dünyaya duyurabilecekleri bir yayın araçları yoktu ve Kürtler uluslararası camiada yalnızdılar.

Hatta bundan dolayı Hoybun'un katkılarıyla çıkan isyanlarda (Ağrı İsyanı), bir İngiliz veya Fransız parmağı olduğu yönündeki Türk iddiaları, Sovyetlerce de sürekli gündeme getirildi.

2. Hoybun'un Etkinlikleri ve Ağrı İsyanında Dış Destek Sorunu

Örgütün ... göze çarpan iki önemli etkinliği oldu. Bunlardan birincisi uluslararası propaganda faaliyetleri, ikincisi de Ağrı isyanı sırasında yaptığı dış destek bulma ve isyana yardım çalışmaları.

Şeyh Said isyanının ardından, İhsan Nuri önderliğinde Kürtler Ağrı'yı merkez alarak zaman zaman ayaklandılar.

1928'de Odessa'da SSCB tarafından desteklenen Uluslararası Azınlık Hareketleri Cephesi Ermenilere, Kürtlere ve rejim karşıtı Türklere mali yardımlarda bulunmuştu.

Türk hükümeti asilere Rusya'dan, İran'dan ve İngiltere'den silah gelmiş olabileceğini düşünüyordu.

Fransızların Hatay'la ilgili olarak koparmaya çalıştığı da açıktır. Burkay da Fransızların bu isyanla ilgilendiklerini ileri sürmektedir.

Bir diğer iddia ise, 1930'da İngiliz ajanı Lawrence'in Ağrı'da etkinlikte bulunduğu.

Sasuni ise tüm bu iddiaları reddederek, Kürt hareketinin hiçbir yabancı devletin yardımını almadığını, aksine, belgelerin Türklerin SSCB ile Kürtlere karşı işbirliği yaptıklarını gösterdiğini ileri sürmektedir.

Sınır konusunda iki devlet arasında yapılan pazarlıklar sonrasında, asi Kürtlerin kaçtıkları topraklarla ilgili olarak bir anlaşmaya varıldı ve Doğu Beyazıt ovasından verimli bir arazi İran'a bırakılarak, Ağrı'nın güneydoğusundaki Küçük Ağrı Dağı güvenlik açısından Türk sınırına dahil edildi. Bu sayede asiler çembere alınarak isyan bastırılabilirdi.

Zürih'te toplanan II. Enternasyonal, Hoybun'un çalışmaları sonucu Türkiye'nin Kürtlere kötü muamele de bulunarak Lozan'ı ihlal ettiğini ve bu yüzden Türkiye'yi protesto ettiğini açıkladı. 30 Ağustos 1930 tarihinde açıklanan bu protesto kararında, Uluslar arası Sosyalist Örgüt Yürütme Kurulu, " özgürlükleri için savaşan Kürtlere karşı Türkiye'nin yaptığı muamelelere dünyanın kayıtsız kalmaması" gerektiğini belirtti ve Türkiye'yi, Kürtleri Ermenilerin akıbetine uğratmakla suçladı.

Bununla birlikte Haybun'un Kürt hareketi açısından en önemli katkısı, yayımladığı bildirilerle dünya kamuoyunu Kürtler konusunda bilgilendirmesi ve Kürt hareketine süreklilik kazandırması olmuştur.

3. Hoybun'un Dağılması

Hoybun, daha kurulduğu sıralarda, bütün Kürt milliyetçilerini içine almayı başaramadı. Seyit Taha ve Ali Rıza'nın ayrılarak bir başka örgüt (Kürt Teali Cemiyeti) kurmalarına, böylece kendisine karşı bir muhalefet oluşmasına da fırsat tanıdı. Bu Kürt hareketini böldü. Ayrıca örgütte, Ermenilerin de belli bir ağırlığa sahip bulunması, sadece Kürtler arasında etkinlik gösterilmesine engel olmakla kalmadı, aynı zamanda örgüt içinde muhalefetin güçlenmesine neden oldu (Şeyh Said'in kardeşi Mehdi bu muhalifler arasındaydı).

D. Dersim İsyanı ve Dış Destek Sorunu

1936 sonlarında Türkiye'nin güney sınırlarında birtakım çete hareketleri vardı ve 1937'de bunlar iyiden iyiye artmıştı. Fakat yine de bunlar bir isyan niteliği taşıyamıyordu. Bu dönemde asıl önemli olay Dersim'de (Tunceli) cereyan ediyordu. ... 1935'te Tunceli Kanunu çıkarılmış,

1937'de İran, Irak ve Afganistan'la Sadabat Paktı imzalanmış -ki bu paktın 7. Maddesinde yer alan "içişlerine karışmama ve rejimi bozmak amacıyla silahlı çeteler veya örgütler kurulmasını engelleme" yükümlülüğü, özellikle İran'la ilgili olarak, Kürtlerin desteklenmemesi için konulmuştu- ve tedip hareketi için gerekli alt yapı (yollar, köprüler, karakollar vb.) hazırlanmıştı. Durumu gören Kürt aşiretleri ise, bu harekate direnmek için Seyit Rıza önderliğinde ayaklanmışlardı.

Fakat o günün koşulları altında Hatay sorununun ciddiyet kazanması, isyanda yabancı parmağı olduğu konusunda çeşitli iddiaların öne sürülmesine neden oldu. Bu iddialardan birine göre, Fransızlar, ajanları İzzettin vasıtasıyla Dersim'de dini önder olan ve bölgedeki aşiretler üzerinde etkili bulunan Seyit Rıza ile irtibat kurdular.

İsyanda Fransızların parmağı olduğu yolundaki iddiaya getirilen kanıt da isyanın sönmeye yüz tuttuğu bir sırada, Suriye'den bir Kürt grubun sınır geçerek isyanı güneye yaymaya çalışmış olmasıydı.

Fakat ileri sürülen bu ifadeler iddiadan öte bir anlam taşımadığı gibi, daha çok tahmine dayalı, spekülatif niteliktedir. ... Seyit Rıza'nın zor durumda kaldığı sırada Fransa'ya değil de, İngiltere'ye bir mektup yazarak yardım isteğinde bulunması, bu iddiaları tamamen geçersiz kılmaktadır. Dolayısıyla nereden bakılırsa bakılsın, Fransa'nın bu isyanla ciddi bir ilişkisi olmadığı ortadadır.

Seyit Rıza, 30 Temmuz 1937 tarihli bir mektubu, İngiliz Dışişleri Bakanlığına göndermiştir. Mektupta, Türk hükümetinin Kürtleri asimile etmeye çalıştığı, dillerini yasakladığı, göçe zorladığı ve Türk hükümetinin Dersim'e girme teşebbüsüne karşı kendilerinin silaha sarıldıkları ve meydana gelen çarpışmalarda Kürtlerin büyük kayıplar verdiği belirtilerek, İngiliz hükümetinin nüfuzunu kullanarak Kürt halkına yardımcı olması isteniyordu.

İsyanın bastırılmasından sonra, 11 Eylül 1937 tarihinde yurtdışına çıkan Nuri Dersimi, Kürtlerin durumunu anlatmak ve Türkiye'nin uygulamalarını protesto etmek gayesiyle İngiltere, Fransa, ABD ve diğer bütün devletlerin Dış İşleri Bakanlıklarına ... şikayetnameler göndermiştir. Türkiye'nin Kürt bölgelerindeki uygulamalarıyla Kürt halkını asimile etmeye çalıştığını ve onlara zulmettiğini uzun uzun anlatarak Türkiye'yi protesto etmekte ve MC'nin bu duruma karşı önlem alması için tahkikat komisyonunun bölgeye gönderilmesini istemekteydi.

II. KÜRT HAREKETİNİN "FETRET DÖNEMİ"NDE DİPLOMATİK GİRİŞİMLER (1938-1958)

A. Kürt Hareketinin Etkisini Yitirmesi

Dersim tedip hareketinden sonra Kürt hareketi büyük bir darbe yemiş ve tam olarak bastırılabilmiştir.

Kürt hareketinin bu süreç içerisinde etkinliğini yitirmesinde kuşkusuz İkinci Dünya savaşının büyük etkisi oldu. Bunun yanı sıra Kürtlerin sınırları içinde yaşadıkları devletlerin de, Kürt hareketleriyle girdikleri mücadeleyi kazanmaları bu hareketlerin durdurulmasında önemli rol oynadı.

Kürt milliyetçilerinin büyük bir kısmı, İran'daki Komel hareketine umut bağladı.

1943'te İran'da kurulan *Komela Jiyawewey Kurdistan* (Kürdistan Diriliş Topluluğu – kısaca Komel)... hareket alanı İran ile sınırlıydı.

Bu sıralarda "Kürdistan"ın coğrafi sınırlarını saptamak amacıyla Beyrut'ta bir takım çalışmalar yürütülmekteydi. Sonuçta hazırlanan "Kürdistan haritası"nın İngiltere'den geldiği iddia edilmişse de bu doğru görünmemektedir. Haritanın, Beyrut'ta Bedirhan ailesinin etkin olduğu bir örgüt tarafından yayınlandığı ileri sürülmektedir. ... Görünen o ki, harita, kişisel çıkarların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

22 Ocak 1946'da, İran Kürdistan Demokrat Partisi'nin önderliğinde ... SSCB'nin desteğiyle "Mehabat Kürt Cumhuriyeti" adıyla bir devlet ilan edildi. Irak'taki Molla Mustafa Barzani de buraya gelerek bu oluşumun askeri gücünü oluşturdu. ... 11 ay sonra "Mehabat Kürt Cumhuriyeti"nin yıkılması karşısında SSCB hiçbir şey yapmadı.

B. Kürtlerin Dünyaya Sesini Duyurma Çabaları

Kürt milliyetçilerinin çeşitli vesilelerle, özellikle BM ve onun üyelerine yolladığı bu çok sayıdaki mektup ve muhtıralar uluslar arası kurumlarca pek ciddiye alınmadı. ... Çünkü BM'ye başvuru yapılabilmesi ve bu çerçevede müdahalede bulunulabilmesi, sadece devletlere tanınan bir haktı. ... 1958'de Irak hükümetinin Kürtlere yönelik askeri taarruzlarına karşı, Moğolistan, Kürt sorununu BM gündemine getirdi. Aslında bunun arkasında SSCB vardı. ... SSCB ise, Kürtlere uygulanan politikalarından dolayı Irak'ı – bu arada Türkiye ve Suriye'yi de – protesto etti.

1958'den sonra özellikle Irak'taki Kürt hareketi yeniden canlandı. Bu gelişme, Türkiye'deki Kürt hareketlerinin canlanmasında, gelişmesinde ve örgütlü eylemlere başlamasında da önemli rol oynadı. Ama bu dönem pek çok açıdan önceki dönemlerden farklı nitelikler taşımaktaydı.

SONUÇ

Bu çalışmanın bir diğer önemli sonucu, Türkiye'deki Kürt sorununun uluslar arası boyutu konusunda esas noktayı, Türk milliyetçi hareketi ile İngiltere'nin karşılıklı ilişkilerinin oluşturduğudur. ... Batılı devletler sadece ve sadece çıkarları açısından Kürtlerle ilişkiye girmişlerdir ve reel politığın sonucu olarak da Kürtleri terk ederek Türk milliyetçileriyle (Kemalistler) anlaşmışlardır.

Türk milliyetçilerinin uluslar arası alanda Kürt sorunu açısından asıl çabaları, Kürt hareketinin uluslar arası ilişkilerini ortadan kaldırma konusunda yoğunlaşmıştır. Bunun anlamı, Kürt sorununun ya tamamen göz ardı edilmesinin sağlanması, ya da en azından bu sorunun bir iç sorun olduğunun Müttefiklerce kabulünün sağlanmasıdır.

Mustafa Kemal'in Kürt milliyetçilerinin etkinliklerini ve yabancı devletlerle olan temaslarını bir milliyetçi hareketin doğuşu olarak yorumladığını ve iç ve dış politikasında bu gerçeği göz önüne alarak hareket ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Özellikle 1929'dan sonra Batılı devletler kendi sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmışlardır.

Bununla beraber, Kürt hareketi, Türk milliyetçi hareketi karşısında her ne kadar başarısız olmuşsa da, özellikle Cumhuriyetten sonra çıkardığı isyanların çokluğuyla, uygun ortam bulur bulmaz tekrar etkinliklere başlayacağını ve uluslar arası konjonktürün elverdiği ölçüde Kürt

sorununu uluslar arası platformlara taşıyacağıının işaretlerini vermiştir. Nitekim isyanlardan başarısız çıktıkları ve uluslar arası konjonktür uygun olmadığı halde bile 1938-60 yılları arasında yürüttükleri çabalar bunun kanıtlarıdır.

Bunun mantıksal sonucu, uluslar arası ortamın Türkiye aleyhine veya Kürtler lehine döndüğü bir dönemde, Kürt sorununun yeniden uluslar arası boyut kazanacağı ve Türkiye'nin bu kez çok daha değişik ve zorlu bir uluslar arası platformda Kürtlerle uğraşmak zorunda kalacağıdır ki, insan hakları kavramının çok büyük bir önem kazandığı 1980'li ve 1990'lı yıllarda yaşanan olaylar ve Batılı devletlerin Kürt sorunu ile ilgili Türkiye üzerindeki baskıları da bunun gerçekleştiğinin açık bir göstergesi olacaktır.